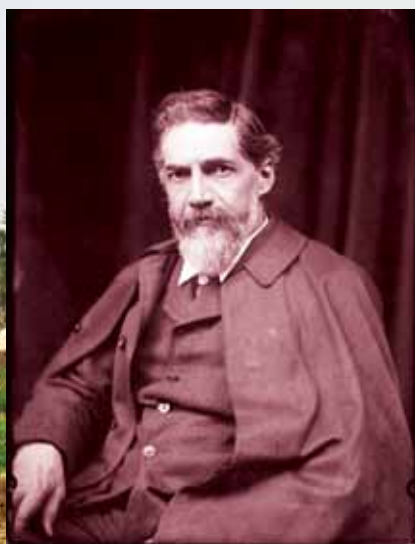

PAPYRUS

ÆGYPTOLOGISK TIDSSKRIFT

Indhold

PAPYRUS 31. årgang nr. 2 2011

Serpoparder på Narmer-paletten, Det Ægyptiske Museum, Cairo, ca. 3000 f.Kr. Foto Farid Atiya fra postkort fra museet.

4 En kort historisk oversigt over Fortællingen om Sinuhe

Richard B. Parkinson

14 Petrie-projektet på Glyptoteket: status

Tine Bagh

26 Monstre i ørkenranden: væsner udenfor kategori

Ole Herslund

34 Oplevelser i den græsk-romerske by Tebtunis

Kim Ryholt

41 Boganmeldelse: Obeliskteknik

Lise Manniche

46 Siden sidst

Louise Alkjær

OM FORFATTERNE

Louise Alkjær, cand. mag.

Tine Bagh, cand. phil., PhD, projektansat på NCG

Ole Herslund, cand. mag., PhD

Lise Manniche, mag. art., PhD, ekstern lektor emeritus, redaktør

Richard B. Parkinson, museumsinspektør på British Museum

Kim Ryholt, lektor, leder af centret for Canon and Identity Formation (CIF), Københavns Universitet

ENGLISH ABSTRACTS

A brief history of The Tale of Sinuhe

Richard B. Parkinson

Richard B. Parkinson has a very personal approach to Egyptian literature, and to the story of Sinuhe in particular, as expressed in a number of previous publications. In this paper he demonstrates the experience of an ancient reader and the way in which since its initial publication the impact of an oral performance of the poem of Sinuhe has been played down, if not downright suppressed by the egyptological profession and its poetry ignored.

The Petrie Project at the Ny Carlsberg Glyptotek: status

Tine Bagh

Over the past three years Tine Bagh has investigated the work of W.M.F. Petrie with particular focus on the 248 objects from his excavations, chiefly from Memphis and the Fayum, which eventually came to the Ny Carlsberg Glyptotek in Copenhagen. An exhibition in the museum's galleries will be shown until 25 March 2012: Finds from W.M.F. Petrie's excavations in Egypt in the Ny Carlsberg Glyptotek, with an accompanying book.

Monsters: creatures beyond classification

Ole Herslund

Monsters appear on objects in the Archaic period and in Middle Kingdom tomb paintings and on magic wands. Their "habitat" being the desert edge, they belong with other wild animals, representatives of the concept of chaos. When provided with details such as collars, knives or plants they further transcend any categories of order/chaos, nature/culture and this world/the hereafter, thus suggesting their ritual function.

Fieldwork in Tebtunis

Kim Ryholt

After a brief spell as a field archaeologist in the Fayum, Kim Ryholt reports on the precarious condition of the Graeco-Roman site of Tebtunis, once home to an important temple library, many samples of which are in the Carlsberg Papyrus Collection at the University of Copenhagen. Archaeology and philology join in painting a vivid picture of life in this town with its ancient traditions, adapted by its Greek and Roman inhabitants.

Redaktionelt

Det arabiske forår er blevet til efterår. I skrivende stund er parlamentsvalget påbegyndt, og det imødeses med spænding. I antikvitetsstjenesten er øverste ansvarlige kommet og gået, men efter en vis tøven har mange ekspeditioner nu genoptaget arbejdet. Blandt kolleger hersker der lettelse over, at samlingerne på det ægyptiske museum i Cairo led så forholdsvis lidt overlast, selv om det gik ud over en række magasiner udenfor storbyen. Turismen er endnu ikke oppe i fulde omdrejninger, nogle steder er lukket (pt f.eks. Abusir), og museer har begrænset åbningstid. Den nyindførte regel om, at udenlandske fagfolk ikke må vise rundt, bliver primært håndhævet i Cairo-museet. I Giza og Sakkara kan den omgås med lidt smidighed, og i Øvreægypten er der ingen hindringer, hvis rejselederen har den sædvanlige "oversættertilladelse" i lommen.

Richard B. Parkinson har et ganske særligt forhold til ægyptisk litteratur, og det gælder især til "Digtet om Sinuhe", som han konsekvent kalder det. I efteråret 2010 holdt han et foredrag om det i DÆS, der var så fuldt af interessante observationer, at jeg opfordrede ham til at give det til os i en mere permanent form. For Parkinson er digtet ikke blot litteratur, oversat og kommenteret i nutiden, men også et arkæologisk vidnesbyrd om, hvordan det er blevet læst og kopieret i oldtiden.

I postkassen ligger der en invitation til åbningen af en udstilling på Glyptoteket, et sort kort prydet af et

portræt af en skægget herre med karismatiske, sorte øjne: William Matthew Flinders Petrie. Tine Bagh har tilbragt de seneste tre år i selskab med hans *ka* for at gøre forarbejdet til udstillingen. Hendes artikel i dette nummer er en opfølgning på dokumentationen om Petries på mange måder epokegørende arbejde i Ægypten og de muligheder, det gav for Glyptotekets adgang til at øge samlingen af ægyptisk kunst.

Ole Herslund har samtidig med sine afsluttende studier over klassificering af materiel kultur haft tid til at give en introduktion til et ret upåagtet, men ikke mindre fængslende og meget lidt materielt emne: monstre! Det drejer sig om fabeldyr, der fortrinsvis blev afbildet som en del af ørkenfaunaen på forhistoriske paletter og i Mellemste Riges grave.

Kim Ryholt har for ganske nyligt aflagt et besøg i Tebtunis i Fayum, hvor der i oldtiden lå et vigtigt bibliotek. Hvor han ellers plejer at studere papyrusfragmenter i biblioteker, fik han her mulighed for at prøve det lidt komfortable liv som arkæolog. Han giver en situationsrapport fra stedet, der siden revolutionen har manglet politiets synlige tilstedeværelse. Det har resulteret i ulovlige byggerier og ikke mindst landindvindiger og overrisling, der gør ubodelig skade på de arkæologiske levn, ikke mindst de endnu uudgravede fragmenter af papyrus.

LM

PAPYRUS udgives af
Dansk Ægyptologisk Selskab
c/o Carsten Niebuhr
Afdelingen, TORS,
Københavns Universitet
Amager
Snorregade 17-19
2300 København S

Hjemmeside
www.daes.dk

DÆS e-mail
mail@daes.dk

Papyrus e-mail
lise@manniche.org

Bestyrelse

Pia Adamsen (sekretær)
Louise Alkjær
Tine Bagh (formand)
Diana H. Barfod (kasserer)
Paul John Frandsen
Mette Gregersen (næstformand)
Poul-Erik Bøge Henriksen
Ole Herslund
Mette Holst
Lise Manniche (Papyrusredaktør)
Elin Rand Nielsen (webmaster)
Annemette von Lengern Tranberg

PAPYRUSredaktion

Lise Manniche (ansv.)
Bo Dahl Hermansen
Elin Rand Nielsen
Anne Zeeberg

Grafisk medarbejder

Merete Allen Jensen

Tryk

P.E. Offset, Varde

Papyrus udgives med støtte fra Kulturministeriets Tidsskriftstøtteudvalg. Eftertryk kun tilladt med skriftlig tilladelse fra redaktion og forfattere. Indlæg modtages gerne. Bortset fra det redaktionelle stof dækker bladets indhold ikke nødvendigvis redaktionens holdninger, da Papyrus også er åben for debat.

ISSN 0903-4714

Omslag:

I maj 2011 var Tine Bagh med fotografen Janne Klerk i Ægypten for at fotografere steder, hvor Petrie har gravet. Det var ikke muligt at komme til Sedment, som ligger i ørkenen mellem Bahr Yusuf og selve Fayum-området. Billedet til Petrie-udstillingen blev i stedet denne udsigt fra Bahr Yusuf i retning mod Sedment.

Petrie: William Matthew Flinders Petrie (1853-1942) dateret 23. oktober 1903 © Petrie Museum, University College London.

En kort historisk oversigt over *Fortællingen om Sinuhe*¹

Richard B. Parkinson

*Il n'y a, après tout, que les poètes qui comptent**
Marguerite Yourcenar om Kronborg Slot.²

Som museumsinspektør overraskes jeg til stadighed over, at forskere, der læser ægyptiske tekster, ofte kun har ringe lyst til at se de originale manuskripter. Jeg går ud fra, at vi som akademikere, med den store marxistiske kritiker Raymond Williams' ord, er "skolede i objektivitet, idet vi konsekvent abstraherer og generaliserer".³ I denne henseende er vi uddannet til ikke at blive påvirket af kræfter såsom *tarab* ("ekstase"), som man kan betegne som en integreret del af digtenes tilblivelse og deres oprindelige effekt.⁴ For mig er de fysiske manuskripter derimod nyttige påmindelser om, at digte altid er materielle genstande, skabt af forskellige kulturelle kræfter, og at de vedbliver at ændre deres form og betydning gennem tiden.

Historien om Sinuhe er måske det mest kendte digt, der er overleveret fra det gamle Ægypten, og for et par år siden udgav jeg en undersøgelse af de forskellige måder hvorpå vi oplever dette digt, der søgte at fremstille alment kendte hændelser på en fortællende måde, for at foreslå nye læsemåder.⁵ Med fare for at virke for påvirket af den angelsaksiske mordgådegenre forekommer det mig, at et gennemgående spørgsmål var dette: På hvilket tidspunkt uddøde Sinuhe-digtets poesi, og hvem slog den ihjel? Oldægyptisk digtekunst er nemlig på en eller anden måde afgang ved døden: hvis vi læser et digt, der er fra samme tid som Sinuhe: den lyriske

* "Når alt kommer til alt, er det kun digterne, der tæller"

Fig. 1 Asasif på vestbredden af Luxor, hvor Berlin-papyrusen formodentlig blev fundet, langs processionsvejen mod Mentuhoteps tempel. Foto RP.

Dialog mellem en mand og hans ba, finder vi den enkle og sublime verslinie "som at sidde under et sejl på en blæsende dag" (l. 133-4). Men hvis vi vender os mod de udgivne ægyptologiske diskussioner af denne passage, ser vi at de udelukkende koncentrerer sig om detaljerne i ordet *t3w* – om det er ental eller flertal og betyder "solsejl" eller "sejl".⁶ I vores filologiske "detaljehysteri"⁷ overser vi billedets vidunderlige virkning på vore indre organer. Det falder os let at sprætte en verslinie op med vores kølige, neutrale, filologiske holdning, og effekten af poesens blotte enkelhed er ikke altid let at beskrive. Her tænker jeg på Racines

Fig. 2 Sinuhe B 173-92, der viser skiftet mellem lodrette og vandrette kolonner og kopien af kongens brev (P. Berlin 3022, Frame F). Her tilføjede han udeladte ord og skrev fejlagtigt "Amenemhat". Foto Lisa Baylis, The British Museum, © Ägyptisches Museum und Papyrussammlung, Staatliche Museen zu Berlin.

Tout est prêt: on m'attend. Ne suivez point mes pas. Pour la dernière fois, adieu, seigneur. **8

Eller på Shakespeares leg med ordet "ingenting" i King Lear, eller beskrivelsen af den seng, der fremstilles i Homers Odyssee. For en filolog er sproget i disse passager lidet mærkeligt, endda banalt. Men hvordan kan det så være, at så enkle udtalelser kan lyde så dybt lidenskabelige? Som jeg ser det ligner slutningen af Sinuhe de to citerede sætninger, for den er i bund og grund konventionel og banal: en gængs beskrivelse af gravejerens begravelse som en gave fra kongen, kendt fra embedsmandsgrave fra 12. dynasti, som f.eks. Sarenput I i Aswan. Det er samme sag, men det betyder ikke det samme og føles ikke sådan. Sarenputs indskrift drejer sig om en embedsmand, der taler "nekropolens sprog",⁹ hvor Sinuhe taler om noget andet, der kan få mig til at græde (det kan Sarenput ikke). Formuleringen fra monumentet bliver noget rigt og sært. Hvordan sker den slags mon i poesi? Og hvordan har vi som ægyptologer analyseret sådan noget?

Selve historien i Sinuhe står ganske klart frem, selv om visse detaljer er uvisse. Digtet blev temmelig sikkert først reciteret ved hoffet i det 12. dynasti i

nærheden af den (nyere) by Lisht. Hvordan det blev fremført, og hvor megen genklang det gav hos de første tilhørere, kan vi kun gisne om. I bogen har jeg prøvet at rekonstruere de følelser, der kunne være vakt hos tilhørerne ved det lokale hof på Elephantine under borgmester Sarenput II, for der har vi en fysisk kontekst af gader og huse, der tvinger os til at betragte fortiden som en materiel erfaring. Og poesi er håndgribelig, en ligeså materiel genstand som keramik. Vi har dog kun få data angående hvordan sådanne fremførelser fandt sted, og enhver rekonstruktion er yderst spekulativ.

I det sene 12. dynasti kommer digtet ind i historien, og vi kan dokumentere en læser som historisk person takket være den berømte Papyrus Berlin 3022 fra omkring Amenemhet III's regeringstid.¹⁰ Dette manuskript blev opdaget af Giovanni ("Yanni") d'Athanas i 1830'erne og blev først studeret i hans (nu nedrevne) hus i Gurna på vestbredden. Forskellige tråde i oplysningerne tyder på, at det formodentlig blev fundet i en af gravene i Asasif, hvor der blandt andre grave fra 12. dynasti ligger en, der tilhørte en forvalter ved navn Montuhotep, opdaget på samme tid af en af d'Athanas' rivaler [fig. 1]. Ejeren af papyrussen i Berlin var sandsynligvis en lignende embedsmand i provinsen. Manuskriptet var den del af en personlig samling af tre digte anbragt i graven, tydeligvis til at tilkendegive hans personlige status og kulturelle position i samfundet. Hvert enkelt af digtene er et ubestridt mesterværk, og på den baggrund ser han ud til at have været en litterat med udsøgt smag. Rullen var formodentlig skrevet af gravejeren selv, og takket være blækkets varierende densitet er det et meget afslørende manuskript. Han skrev på en rulle sat sammen af stykker med tekster fra den officielle administration. Han kæmpede hele tiden med pladsmangel. Og han skiftede mellem lodrette og vandrette kolonner, alt imens han kopierede digtet. Han måtte endda tilføje et ekstra ark for enden af rullen, mens han kopierede, for at få passet de sidste linier ind. Han skrev hurtigt og lavede talrige fejl, som han næsten altid kom tilbage til og korrigerede ved hurtigt at udviske tegnene og skrive dem igen. Han kopierede tydeligvis fra et manuskript skrevet i lodrette linier, og der er en særlig klar klynge udeladelser på et sted, hvor han ændrede sine linier til et vandret format. Hans skødesløshed blev mærkbart større, hvor han forudså, at han skulle skifte retning [fig. 2]. Hans hast og ujævne blækstrøm gør det muligt for os at observere, at han foretrak at dyppe sin pen – hvor han kunne – ved slutningen af metriske verselinier. Så han kopierede

** "Alt er rede: man venter mig. Følg ikke mine skridt. For sidste gang: farvel, herre".

Fig. 3

Udsigt over gravpladsen fra 13. dynasti, nu delvis dækket af Ramesseums kornmagasiner. Foto RP.

ikke teksten automatisk, men han må have læst og skanderet poesien, samtidig med at han skrev. Disse sære træk i kopieringen er blot detaljer, men de er måske de bedste spor vi kan håbe at få af, hvordan en person fra det 12. dynasti læste digtet.

Vi har kun få vidnesbyrd fra Mellemste Riges Theben, som kan danne grundlag for en rekonstruktion af hans kulturelle omgivelser, men hans kopieringsfejl afslører måske noget om hans holdning til digtet. Han var nok lidt provinsiel: for eksempel misforstod han det asiatiske navn Amunenshi, da han skrev det af, og så prøvede han at få få en mening ud af det ved at tilpasse det et mere ægyptisk patronym ved at gå tilbage og og tilføje et tegn og ændre det til “Amus søn Nenshi” (B 30). Han skrev også konsekvent navnet Retjenu (Syrien) som Tenu (f.eks. B 31). Det er en bizar idiosynkrasi for sådan en så kultiveret litterat, for hvilken uddannet skriver, selv i de sydlige provinser, kunne have været uvidende om dette stednavn, der er så velkendt i samtidige tekster og billeder på monumenterne? Han tog endda fejl af kongens navn et sted og skrev “Amenemhat” i stedet for “Senwos-

ret” (B 180), og han lavede stavfejl i en forkortelse af navnet på hans egen hovedstad – Itju i stedet for Itj-tawi – fordi han skrev hurtigt ved slutningen af en linie og tænkte på, hvordan han skulle prøve at presse en ekstra linie ind på siden (B 247). Det ser ud som om vi har at gøre med en læser/kopist, der ikke tog sig af de historiske eller udenlandske detaljer i digtet, men med skandering af verslinierne og med digtets præcise sætninger – en der læste på en impressionistisk måde for digtekunstens skyld, ikke for nogen historiske kendsgerninger i digtet. Det bør dog ikke overraske os, at hans interesse for at læse ikke svarede til vores som moderne akademikere, og hans holdning til overensstemmelse med teksten var ikke den samme. Der findes tilstrækkeligt med små fragmenter af andre 12. dynasti manuskripter af digtet til at bevise, at digtet på dette tidspunkt blev læst i lidt forskellige versioner, og vi ved, at denne embedsmand blev begravet med to kopier af uddrag af *Historien om den veltalende bonde* (bind I og II fra hvad vi kan kalde forskellige udgaver). For en moderne akademisk redaktør er dette naturligvis en ganske uacceptabel holdning til

en tekst, men det overrasker ikke, når man har at gøre med et levende kunstværk beregnet til fremførelse. I den sidste ende er det et spørgsmål om perspektiv: Skal vi se disse manuskripter med akademiske briller som en abstrakt "tekst", eller skal vi gå ind i skravernes indre verden og forstå, hvorfor de skrev som de gjorde?

Omkring tre generationer senere møder vi yderligere tegn på, at dette digt altid var et noget usikkert kunstprodukt. En kopi i mange små stykker blev fundet i en grav fra 13. dynasti under Ramesseum [fig. 3].¹¹ Graven var plyndret, men tyvene havde efterladt en kasse med forskelligt udstyr. Alt i alt tyder det samlede indhold på, at gravejeren kan have været en eller anden slags præst, måske læsepræst. Denne kopi af *Sinuhe* er et mere professionelt manuskript end den tidligere [fig. 4]. Denne kopist dypede tilfældigt i blækhuset for at sikre, at blækket havde samme styrke hele vejen, og også hans version af digtet er anderledes: I mange passager er det en "mere regelmæssig og forståelig tekst",¹² og moderne udgivere har derfor ikke overraskende betragtet det som en "bedre" tekst. Jeg tror dog, at det er umuligt at sige, hvilken der er den "bedste" på noget bestemt sted. Versionerne fra 12. og 13. dynasti har noget forskellig stil og æstetik, ligesom de er skrevet i forskellig håndskrift. Vi har simpelthen to forskellige versioner af digtet, ligesom vi har to af Shakespeares *Lear*.¹³ Om noget synes jeg, at Ramesseum-manuskriptet viser færre tegn på, at det skulle læses; i denne samling manuskripter er *Sinuhe* del af en mere specialiseret praksis mht at kopiere og fremføre overleveret kultur end den mere spontane kopi udført af embedsmanden i det 12. dynasti.

Med tiden kommer nye forandringer, og digtet blev snart en tekst, hvoraf der blev lavet uddrag og udskrifter af elever, mens de tilegnede sig traditionel, nedskreven kultur. Digtets nye pædagogiske rolle kan spores lige i begyndelsen af Nye Rige på et ostrakon fra paladsbyen i Deir el-Ballas. Den fortsætter ned gennem det 18. dynasti og ses tydeligst på omkring 26 ramessidiske ostraka fra Deir el-Medina.¹⁴ I Nye Rige har digtets sprog virket stadig mere fjernt og kunstigt, og tilhørernes forestillinger om, hvad "Retjenu" betød i digtet, har også været anderledes end hos tilhørerne i det 12. dynasti. Der var formodentlig også en vis usikkerhed om, hvorvidt Sinuhs land Iaa var et fiktivt eller et reelt, sted. Vi kan endda se, at dette paradis-land fra et gammelt digt vandt indpas i de formodentlig historiske lister over Tuthmosis III's udenlandske fjender på væggene af Karnak-templet [fig. 5].¹⁵

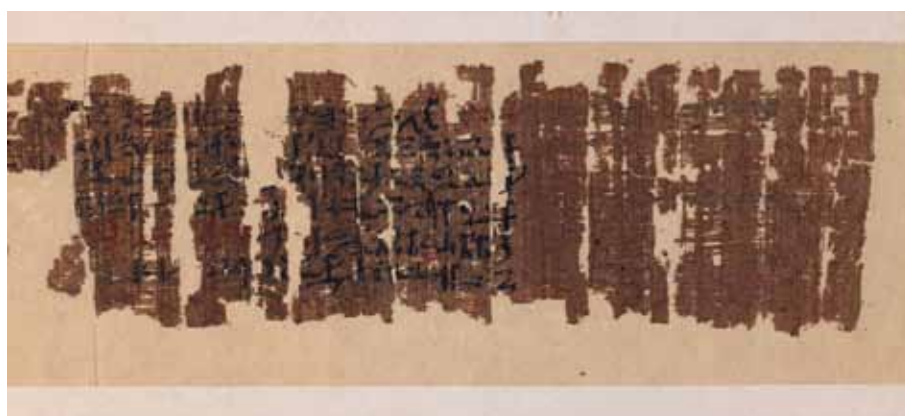

Fig. 4 Ramesseum A verso med begyndelsen af *Sinuhe*. Den fragmentariske papyrus er blevet monteret på gelatine (P. Berlin 10499 verso, Frame A). Foto Lisa Baylis, British Museum, © Ägyptisches Museum und Papyrussammlung Staatliche Museen zu Berlin.

Fig. 5 Landet Iaa i form af en af Tuthmosis III's fjender på en væg i Karnak-templet. Foto RP.

Ikke blot ændrede digtets sociale og kulturelle funktion sig; selv teksten ændrede sig. Dette er svært at bedømme, da de fleste af Ramesseum-teksterne er skoleopgaver og ikke ganske pålidelige: F.eks. er den kopi, der er udført af den berømte skriver Sennedjem, fuld af dumme fejl, der tyder på, at han koncentrerede sig om formen på sine tegn og ikke på digtets mening (bl.a. er han særlig uheldig med sine sammensatte præpositioner). De viser imidlertid alle, at der er tale om en radikal og systematisk nylæsning af digtet. Det står klart, at i Nye Rige-versionen af digtet er *Sinuhe* ikke længere hofmand, men medlem af kongefamilien.¹⁶ I den sidste

stanza på et andet ostrakon fra Deir el-Medina hævder han, at “Jeg var kongesøn” (L 6 = B308) [fig. 6]. Dette gør den oprindelige slutning på digtet – en ikke-kongelig hofmand begravet i en kongelig pyramide – meget mindre overraskende og mere konventionel, og jeg gad vidst om bevidstheden om, at digtet var fiktion, var blegnet med tiden, og et gammelt klassisk digt simpelthen blot var blevet del af den officielle historie. Hvad end årsagen var, kan man argumentere for, at denne større omredigering fandt sted i slutningen af det 18. dynasti.¹⁷ Andre ramessidiske kopier som f.eks. det meget store ostrakon i Ashmolean Museum, viser, at sproget i en vis grad blev opdateret, og endda også geografien: Qedem bliver undertiden til Qadesh (AO rto = B29). Selv om dette bare er en enkelt students sjuskefejl, tyder det på, at han prøvede at forstå digtet og relatere det til sin egen verden – og det er ikke så let med et digt, der allerede har 600 år på bagen.

Digtet blev stadig læst og brugt i undervisningen. Vi har et enkelt godt manuskript, der kan have tilhørt en af lærerne. Det stammer tydeligvis fra Deir el-Medina, men ligger uheldigvis stadig upubliceret hen i Turin.¹⁸ Digtet var ikke blot en øvelse i kopiering. Samtidige litterater citerede det stadig og blev inspireret af det. Det gælder f.eks. forfatteren til det *Satiriske brev* i Papyrus Amastasi I og forfatteren til indskrifterne i Abu Simbel.¹⁹ I Papyrus Wilbour, det store administrative dokument, omtales endda en “Sinuhes landsby”.²⁰ Måske det var en landsby, hvor den fiktive person skulle have levet, hvilket stærkt tyder på, at digtet stadig i høj grad var del af den levende kultur. Men som tiden går, glider *Sinuhe* ud af vores synsfelt. Man har foreslået, at en papyrus fra Sakkara fra det 3. – 4. årh. kunne rumme en demotisk omskrivning af digtet, men det anses almindeligvis for at være højst usandsynligt.²¹ Sammen med de andre middelægyptiske digte ser det ud som om *Sinuhe* ved begyndelsen af ptolemæisk tid ikke længere blev overleveret, ej heller synes det at blive kopieret eller opbevaret i de store tempebiblioteker fra græsk-romersk tid, selv om mindet om de konger, der optræder i digtet, varede ved.

Sinuhe i nyere tid

Digtets historie genoptages først, da 12. dynasti manuskriptet blev udbudt til salg i London af d’Athanas i 1837. Gentagne gange tilbød han fire papyrusser til British Museum, men museets ledelse afslog at købe sådanne aparte manuskripter og at bruge ham som agent [fig. 7]. Richard Lepsius købte dem til museet i Berlin, og de blev første gang udgi-

Fig. 6 Ostrakon med det sidste vers af *Sinuhe*, formodentlig fra Deir el-Medina (BM EA 5629, *Sinuhe* L). Foto The British Museum.

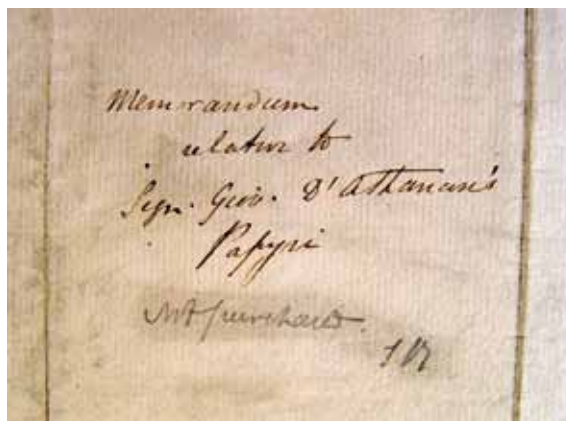

Fig. 7 Memorandum fra British Museum med afslag om at købe de fire papyri af Giovanni d’Athanas (“not purchased”). Foto The British Museum.

Fig. 8 Redaktøren som engelsk autokrat: *Sinuhe*s udgiver og veldæder, Sir Alan Gardiner, malet af society-portrætmaleren Tade Styka (1889-1954). Foto © Griffith Institute, Oxford.

Fig. 9 En fiktiv helts grav?

Til højre ses resterne af Sinuhs formodede pyramide indenfor Sesostriis pyramideområde i Lisht. Foto RP.

vet i 1859. På dette tidspunkt var Athanasi død i fattigdom i Howland Street, nær British Museum (ægyptologien har sine ofre).²² Efterhånden som papyrussen blev dechifreret, gik de konkurrerende nationale ægyptologiske skoler i gang med en tekst, der syntes vidunderligt relevant i den tids interesse i den historiske side af biblen. Den moderne reception af Sinuhe er domineret af Sir Alan Gardiner (1879-1963), der sluttede sig til den “tyske skole”, som “talte for omhyggelig, historisk klassificering af observationer i modsætning til den ‘franske skole’, hvis medlemmer lagde vægt på deres æstetiske følsomhed og holistiske forståelse”.²³ Han brugte enorme summer på at konservere og anskaffe de forskellige manuskripter med digtet, men som man kan fornemme i Tada Stykas portræt, lænede hans selvscenearbejde sig i høj grad op ad billedet af en engelsk gentleman [fig. 8]. Og en engelsk gentleman fra denne tid havde kun lidt at gøre med digtekunst, som enten i sig selv var kvindagtigt eller udenlandsk. I sin berømte *Notes on the Story of Sinuhe* (1916) henviste Gardiner til Maspero om ikke andet så i spørgsmål om litterær vurdering. Hans bog rummer blot to sider om digtets litterære kvaliteter i et afsnit med titlen “diverse aspekter af historien” (s. 164-5). Og når han søgte en litterær vurdering af Sinuhe, tyede han til den britiske forfatter fra kolonitiden, Rudyard Kipling (1865-1936). Valget af Kipling siger meget om Gardiners begrænsede og prosaiske tanker om litteratur, især når man tænker på at der blandt hans samtidige var kunstnere som T.S. Eliot eller E.M. Forster.²⁴

Gardiner, der var “skolet til at være nøgtern” i “kold filologi” så ingen menneskelighed i Papyrus

Berlin 3022, blot fejl og fordærv i teksten, der var “overvældende beviser på skriverens uvidenhed”.²⁵ En lignende fjendtlig holdning overfor skrivere havde John Barns i sin udgave af Ashmolean-ostrakon’et i 1952.²⁶ Hans evaluering af teksten gik på, at “skriveren af den ikke kendte og ... han og hans lærere ikke bekymrede sig for, hvad de ord, som han skrev, betød.”²⁷ For ham var det udelukkende en slavisk kopi, hvilket betød, at skriverne ubevidst kan have bevaret nogle sætninger i en ren og ufordærvet version, som den moderne akademiske udgiver kunne udnytte for at rekonstruere den oprindelige tekst, den, som de gamle kopister havde været for “uduelige” til at forstå. Barns anså papyrussen fra 12. dynasti for at være en “dårlig” tekst, som han kunne forbedre ved at anvende de sætninger fra den ramessidiske version, som han syntes om, for at konstruere en enkelt, original tekst: derigennem vægtede han to radikalt forskellige typer manuskripter af forskellig dato lige højt, og han indbefattede begge i sin egen fusionerede tekst. Men manuskripterne er uden tvivl i sig selv arkæologiske genstande og ikke blot kilder til data til faget tekstkritik. Denne filologiske besættelse af at rekonstruere en enkelt perfekt *urtekst* (et mønstereksemplar) ud af forskellige stykker kan måske sammenlignes med det bizare forsøg i 1930’erne, hvor et amerikansk hold ville udgrave selve Sinuhs gravsted ved el-Lisht og finde digtets forsvundne original indhugget på hans fiktive pyramide [fig. 9]. Her mødte filologens platoniske drøm²⁸ om den rene, abstrakte urtekst den arkæologiske virkelighed, og alle pyramiderne rummede blot royale kvinder.²⁹ En sådan

Fig. 10 Et farverigt og spændende æventyr fra det gamle Ægypten: "Senuhet fælder krigeren fra Tonu" af Maurice Greiffenhagen. Fra D.A. Mackenzie, *Egyptian Myth and Legend*, 1913.

bogstavdyrkende indfaldssvinkel til digtet er ikke en mere gyldig eller forklarende holdning end at prøve at udgrave Shakespeares Hamlets formodede grav i haven til Marienlyst Slot.³⁰ Alt i alt var det 20. århundrede vidne til hvad Antonio Loprieno har kaldt "kold" filologi,³¹ og vores fag præsenterer sig som regel stadig som en forsigtig, rationel, abstrakt proces. Men som nu afdøde Vivien Law udtalte "ved at projicere vores egne holdninger og videnskabelige kriterier over på fortiden mister vi mere end vi ser."³² Hvad vi mister, mener jeg, kan inkludere *tarab*, liv, glæde og poesi. På det metodologiske plan kan man hævde, at et antikt digt ikke blot skal ses i den moderne, akademiske rammes "kolde

kultur", men også i dets oprindelige "varme kultur" med levende fremførelse og udtryk ligesom Florence Dupont definerer det i sin diskussion om digtekunst ved det atheniensiske symposium.³³

Fra en oversigt over den akademiske reception af digtet tror jeg, at det står klart, at vi ægyptologer foretrækker klarhed, objektivitet, ensartethed, enkelhed og normativitet på bekostning af tvetydighed, usikkerhed og diversitet. Uheldigvis er både livet og digtekunsten ofte tvetydigt, usikkert og diverst... Vores holdning risikerer derfor at blive noget restriktiv, og det omfang, som *Sinuhe* læses i udenfor vores fag, er deprimerende begrænset. Ofte kan den akademiske stil selv i såkaldte "populære" eller "let tilgængelige" oversættelser med Ahdaf Soueifs ord virke som en "hemske for empati", hvilket forhindrer følelsesmæssigt engagement.³⁴ Den ikke-akademiske reception af digtet er stadig afskrækkende trivial i europæisk kultur. De værker, det har været inspiration til, er bemærkelsesværdigt nok enten for børn eller har været yderst sensationslystne og påtrængende eksotiske [fig. 10] som f.eks. en overnaturlig novelle om reinkarnation med titlen "A Professor of Egyptology" og skrevet af den sensationssøgende forfatter Guy Boothby (1867-1905).³⁵ *Sinuhe* inspirerede også til den populære roman af den finske forfatter Mika Waltari (1908-1979). Den er på sin vis et stærkt følt udtryk for efterkrigstidens desillusionering med ideologier, og Waltaris *Sinuhe*, der er omsat til Amarna-tiden, dør alene, idet han afslår at vende tilbage til Ægypten, "for han havde levet alene alle sit livs dage". Men den er i høj grad begrænset af sin genre. Romanforfatteren omskrev digtet for at tilpasse det vores mønsterengagement i Ægypten, nemlig i historien om udvandringen fra Ægypten, og derved understregede han de negative holdninger til det originale digt, der, tror jeg, kan fornemmes i de lærde oversættelser, der giver sig ud for at være mere objektive. I 1954 blev romanen til en rædsom Hollywood-film, hvor Akhenaten praktisk taget dør som martyr for amerikansk kristendom. Ifølge sin egen pressemeddelelse er den "en liderlig, flammende blockbuster... fyldt med hed lidenskab, ubarmhjerterig brutalitet og den antikke verdens under".³⁶ Det er en ubeskrivelig travesti over det oprindelige digt, og, hvad der nok er værre, lykkes det den også at være utrolig kedelig.

Det er indlysende for os, hvor latterligt det originale digt er blevet indlemmet i Hollywoods vane-forestillinger, men mindre rart at erkende, at vi som akademikere også har indlemmet originalen i vores

besættelser og institutionsskabte vaner. Mange af vores fortokninger har også været utidssvarende og assimilerende for europæiske og amerikanske akademiske interesser. Følgelig er digtet blevet til henholdsvis et stykke politisk propaganda, en afhandling om Maat, og en gang øvelsestekster for studenter i middelægyptisk. En stor forsker har endda udtalt, at digtets formål var “at læres, ikke at læses”.³⁷ Således afskærer vores praksis faktisk ikke blot moderne læsere, den hævder også, at de eksisterende manuskripter ikke egentlig blev læst (de skulle bare kopieres), og endda at selve digtene aldrig skulle læses. Med de holdninger er der ikke overraskende, at det har taget så lang tid for digtet at blive indlemmet i verdenslitteraturens moderne kanon...

Lykkeligvis er det ikke den eneste måde at engagere sig i *Sinuhe* på. Der findes en bemærkelsesværdig distinkt receptionshistorie i Ægypten, deriblandt med Naguib Mahfouz' (1911-2006) novelle “The Return of Sinuhe” fra 1942. Ligesom Waltari omskrev han den til dels således at den kom til at rumme en seksuel kærlighedsroman men i modsætning til Waltari er hans værk en magtfuld fortælling om det menneskelige hjertes ukontrollerbare natur og om skæbnens uransagelige veje.³⁸ Måske vi også kan få en fornemmelse af hvad vi har ved ikke blot at læse disse fiktive omskrivninger af digtet, men også ved at fremføre originalen. I løbet af de forgangne ti år har jeg bestilt adskillige fremførelser fra skuespillere [fig. 11],³⁹ og den tekst, som det tager os et par uger at læse ved et akademisk seminar, bliver til en hastigt fremadskridende beretning om et liv, der blot varer tredive minutter. Og hvor indstændigt og splittet beskriver det ikke dette pinefulde liv! Det er en verden fuld af fejlslået kommunikation, udtalt af en stemme, der kæmper for at finde sig selv i en forvirrende verden. Ikke en monumental historie om en virkelig hofmand, men en mere ødelæggende historie om menneskelig fejlbarlighed, stadig skiftende, uvis og usikker. Hver gang oplever jeg genkendelsscenen meget stærkt. Hele digtets vægt ligger bag den fjollede, enkle, sublime ordveksling mellem dronningen og kongen, da de ser Sinuhe som en skælvende asiat:

“Er det virkelig ham, hersker, min herre?”
 “Det er virkelig ham” (B 267-8).

Det er et enkelt svar – så enkelt som Bérénices sidste ord – men også en tragikomisk vision af, hvad der er virkeligheden i at være sådan et menneskeligt væsen. Det er en genkendelsesscene, der er lige så

Fig. 11 Gary Pillai og Shobu Kapoor fremfører *Sinuhe* i det ægyptiske skulpturgalleri i British Museum i 2010. Foto The British Museum.

rørende som nogen i Shakespeare og med en lige så kompleks blanding af følelser: glæde, lettelse, humor, chock og anger. Det er også en oplevelse af “varm kultur”, der ligger meget fjernt fra vores akademiske kommentarers “kolde” filologi.

Hvem myrdede digtekunsten?

Men hvem var det så, der slog denne digtekunst i stykker? Visse akademikere som for eksempel Joachim Quack foreslår, at perserne ødelagde overleveringen af Ægyptens klassiske, litterære arv.⁴⁰ Graffiti

på Memnon-kolosserne skyder også skylden på invasionen for at ødelægge statuerne,⁴¹ men fremmede er i begge tilfælde en lidt for nem forklaring. Med hensyn til kolosserne skyldes skaden mestendels tidens tand, og (som jeg har forsøgt at foreslå) med tiden bliver digtekunsten uundgåeligt mere fjern, mere klassisk, mere død. Men det er ikke kun perserne og tiden, der gør *Historien om Sinuhe* til døde bogstaver. Akademikernes omsorg for historiske fakta eller filologi har ofte begrænset vores engagement i digtet. Derfor er det måske os, ægyptologerne, der har slået digtekunsten ihjel. Se blot hvordan vores anstrengelser for at finde "scientificity" har fået os til at søge efter en eneste urtekst, en eneste, definitiv oversættelse, og en eneste mening. Er dette ikke noget enøjet som indfaldsvinkel til de mange tvetydigheder og de mangetydige, multivalente betydninger af levende digtekunst? I mange andre fag kan man sige, at moderne redigeringspraksis "afviser forskellighed"⁴² – tekstmæssig, politisk og social – og vores ægyptologiske, redaktionelle vaner har begrænset vores egen respons som læsere. Jeg bliver til stadighed chokeret over, hvordan vi undgår at tale om følelsesmæssige emner såsom glæde eller ængstelse, når vi diskuterer dette digt. Vi *behøver* ikke at læse digtet på den måde. Vores filologi *behøver* ikke at være så kold. Så længe manuskriptet eksisterer, *behøver* digtet ikke at være afgået ved døden. Ansvar for hvordan vi læser det er udelukkernde vores eget.

Jeg har kort beskrevet forskellige manuskripter og versioner af dette digt fra mange forskellige århundreder. De er de materielle rester af forskellige måder at læse på, og for mig stiller de et fundamentalt spørgsmål: hvad ville jeg have følt eller tænkt, hvis jeg for eksempel sad i Hekaibs kapel i 12. dynasti – ikke her, men der [fig. 12]? Mens jeg læste det samme digt, ikke nu, men dengang? Vi – antikke og moderne læsere – er alle forenede i at forestille os en anden (fiktiv) persons oplevelser: ikke vore egne, men Sinuhes. Ligesom embedsmanden fra 12. dynasti, eller læsepræsten fra 13. dynasti, og alle de skødesløse unge studenter fra Deir el-Medina. Denne øvelse i empatisk læsning indbyder os til at opleve andre kulturelle verdener og andre liv. Jeg vil slutte med en af de bedste genkaldelser af dette mangesidede aspekt af læseprocessen, jeg kender fra et sent værk af den store franske forfatter Marguerite Yourcenar. Her fremmaner hun en drengeskuespillers drøm om at tilbringe resten af sit liv med at spille i Shakespeares stykker med en karakteristisk fusion af videnskabelig metode og empati, der kan

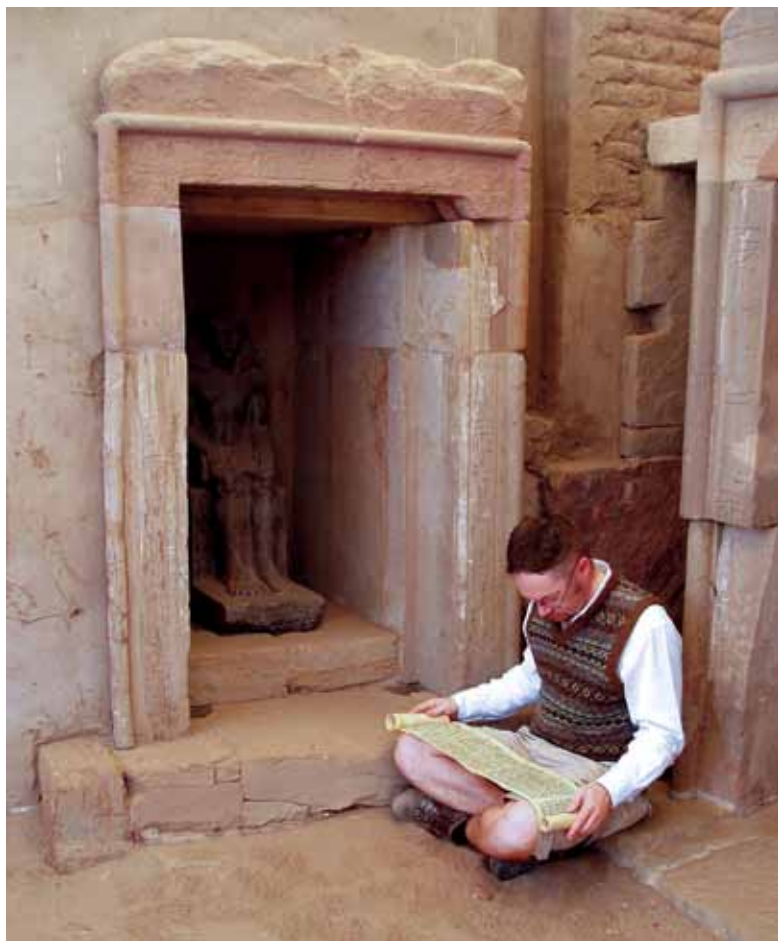

Fig. 12 Materiel filologi: en brite læser et facsimile-manuskript foran Sarenput IIs kapel i Hekaibs rekonstruerede gravmæle. Foto T.G. Reid.

lære os meget. Han hedder Lazarus, og historien slutter, alt imens han rejser til Helsingør for at spille i *Som man behager*:

Og Lazarus ville også være alle disse piger og alle disse kvinder, og alle disse unge mennesker, og alle disse gamle. Han var allerede Rosalinde. I morgen ville han tage afsted fra sit hus... han ville være almindeligt klædt på som dreng. Men i virkeligheden ville han være Rosalinde, da hun forklædt havde forladt det smukke slot, som hendes far, den gode hertug, var blevet forjaget fra... En glædesrus greb ham ved følelsen af på én gang at være så mange personer, der gennemlevede så mange æventyr. Den lille Lazarus var uden grænser, han kunne smile venligt så meget han ville til sit eget billede, som mødte ham i en stump spejl anbragt mellem to bjælker, han var uden form: han havde tusind former.⁴³

NOTER

- 1 Dette er en version af et foredrag holdt i 2009 under en måneds ophold som gæsteforsker ved CIF (Canon and Identity Formation in the Earliest Literate Societies) ved TORS (Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier), Københavns Universitet. Et nært beslægtet foredrag blev senere holdt i Paris og er udkommet i *Bulletin de la Société Française d'Égyptologie* 176, 2010, s.7-29. Jeg skylder Lise Manniche tak for mange ting: først for at opfordre mig til at holde foredraget i Dansk Ægyptologisk Selskab, dernæst for at udgive det og ikke mindst for at oversætte det.
- 2 'Traversée sur le Bathory – 1964'; udgivet manuskript (Houghton Library b MS Fr372.2 (5189)): M. Goslar, *La brise des routines: Voyager avec Marguerite Yourcenar*, 2009, s.131.
- 3 R. Williams, *Border Country*, 2006 [1960], s.99.
- 4 F.eks. A. Racy, *Making Music in the Arab World: The Culture and Artistry of Tarab* (Cambridge Middle Eastern Studies 17), 2003.
- 5 R. B. Parkinson, *Reading Ancient Egyptian Poetry: Among Other Histories*, 2009. Her kan findes de komplette henvisninger og en mere detaljeret diskussion.
- 6 F.eks. A.M. Blackman, 'Notes on certain passages in various Middle Egyptian texts'. *Journal of Egyptian Archaeology* 16, 1930, s.71; R.O. Faulkner, 'The man who was tired of life', *Journal of Egyptian Archaeology* 42, 1956, s.39 [106]; H. Goedicke, *The Report about the Dispute of a Man with his Ba: Papyrus Berlin 3024*, 1970, s.174.
- 7 B. Cerquiglini, *Éloge de la variante: Histoire critique de la philologie*, 1989, s.111.
- 8 Bérénice V, slutscenen, l.1505-6.
- 9 Se f.eks. L. Coulon, 'Véracité et rhétorique dans les autobiographies égyptiennes de la Première Période Intermédiaire', *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale* 97, 1997, s.109-138.
- 10 *Sinuhe* B: Parkinson, op. cit., s.90-102.
- 11 *Sinuhe* R: Parkinson, op. cit., s.138-169; se R. Parkinson under forberedelse: The Ramesseum Papyri. British Museum Online Research Catalogues: http://www.britishmuseum.org/research/online_research_catalogues.aspx.
- 12 A.H. Gardiner, *Notes on the Story of Sinuhe*, 1916, s.7.
- 13 F.eks. G. Wells og S. Taylor, *William Shakespeare: A Textual Companion*, 1997, s.509-542.
- 14 O. Berlin P 12341: Parkinson, op. cit., fig. 71.
- 15 PM II², 88 (238), 170 (500), *Urk.* IV, 799 no. 73.
- 16 F. Feder, 'Sinuhes Vater: Ein versuch des Neuen Reiches, Sinuhes Flucht zu erklären', *Göttinger Miszellen* 195, 2003, s.45-52.
- 17 Parkinson, op. cit., s.173-186.
- 18 P. Turin CGT 54015.
- 19 P. Anastasi I 28.6: R.B. Parkinson, 'Sinuhe's Dreaming(s): the Texts and Meanings of a Simile' i K. Szpakowska (red.), *Through a Glass Darkly: Magic Dreams, and Prophecy in Ancient Egypt*, 2006, s.165; PM VII, 113 (16); C. Desroches Noblecourt et al., *Abou-Simbel: Petit temple, textes hiéroglyphiques*, 1958, 7 (C.1 5)
- 20 A.H. Gardiner, *The Wilbour Papyrus II: Commentary*, 1948, s.33.
- 21 R. Jasnow, 'Remarks on Continuity in Egyptian Literary Tradition' i E. Teeter og J.A. Larson (red.), *Gold of Praise: Studies on Ancient Egypt in Honor of Edward F. Wente* (SAOC 58), 1999, s.193-210.
- 22 R.B. Parkinson og P. Usick, 'A Note on the 'Berlin Library' and the British Museum', *Göttinger Miszellen* 197, 2003, s.93-97.
- 23 S.L. Marchand, 'The End of Egyptomania: German Scholarship and the Banalization of Egypt, 1830-1914' i W. Seipel (red.), *Ägyptomanie: Europäische Ägyptenimagination vor der Antike bis heute* (Schriften des Kunsthistorischen Museums 3), 2000, s.127.
- 24 Jf. R.B. Parkinson, *Poetry and Culture in Middle Kingdom Egypt: A Dark Side to Perfection* (Athlone Publications in Egyptology and Ancient Near Eastern Studies), 2002, s.12.
- 25 *Notes on the Story of Sinuhe*, 1916, s.64.
- 26 J.W.B. Barns, *The Ashmolean Ostrakon of Sinuhe*, 1952.
- 27 Barns, op. cit., s.[35].
- 28 Som Jonathan Goldberg siger i en kommentar; 'tekstkritik baseret på en uigenkaldelig urtekst har forpligtet sig selv til ubegrundet platonisme': *Shakespeare's Hand*, 2003, s.3-4.
- 29 D. Arnold, *The Pyramid Complex of Senwosret I: the South cemeteries of Lisht III* (PMMAEE 25), 1992, s.34, 64-65).
- 30 Se også f.eks. D. Hohnen, *Hamlet's Castle and Shakespeare's Elsinore*, 2004.
- 31 'Adolf Erman und die ägyptische Literatur' i B.U. Schipper (red.), *Ägyptologie als Wissenschaft: Adolf Erman (1854-1937) in seiner Zeit*, 2006, s.166-167.
- 32 V. Law, *The History of Linguistics in Europe: From Plato to 1600*, 2003, s.6.
- 33 *L'invention de la littérature: De l'ivresse grecque au texte latin*, 1994.
- 34 P. Ghazaleh, 'Ahdaf Soueif: Different Readings', *Al-Ahram Weekly On-line* no. 559, 2001: <http://weekly.ahram.org.eg/2001/559/profile.htm>
- 35 i G. Boothby, *The Lady of the Island*, 1904, s.37-72.
- 36 Publicity i anledning af genudgivelse som video i 1990'erne.
- 37 J. Assmann, 'Cultural and literary texts' i G. Moers (red.), *Definitely: Egyptian Literature. Proceedings of the Symposium 'Ancient Egyptian Literature: History and Forms'*, Los Angeles March 24-26, 1995 (Lingua Aegyptiaca Studia Monographica 2), 1999, s.7.
- 38 Oversat til engelsk af R. Stock i N. Mahfouz, *Voices from the Other World: Ancient Egyptian Tales*, 2002, s.47-56.
- 39 Se R. Parkinson, 'What "makes the gun go off"?: the role of the voice in two Middle Egyptian poems' i E. Meyer-Dietrich (red.), *Laute und Leise: der Gebrauch von Stimme und Klang in historischen Kulturen*, 2011, s.13-35.
- 40 Se f.eks. J. Quack, 'Aus der spätzeitlichen literarischen Sammelhandschrift (Papyrus Berlin 23045)', *Zeitschrift für Ägyptische Sprache* 130, 2003, s.182-185.
- 41 A. og E. Bernand, *Les inscriptions grecques et latines du colosse de Memnon* (Bibliothèque d'Étude 31), 1960, s.166-167.
- 42 S. Orgel, *The Authentic Shakespeare and Other Problems of the Early Modern Stage*, 2002, s.43.
- 43 I overensstemmelse med den såkaldte materielle filologis praksis kan vi stedet læse for forskelle og diversitet (f.eks. L. Marcus, *Unediting the Renaissance: Shakespeare, Marlow, Milton*, 1996).

Petrie-projektet på Glyptoteket:

Tine Bagh

Når dette nummer af Papyrus bliver sendt ud, er Carlsbergfondets Petrie-Projektet på Ny Carlsberg Glyptotek nået til vejs ende efter tre år. I et tidligere nummer af Papyrus (29/2 2009 'Fra fajanceskår til kolossale statuer fra Memfis') blev rammerne for projektet beskrevet sammen med en gennemgang af W.M.F. Petries udgravninger af Memfis 1908-1913. Det er nu tid til at gøre status og fortælle mere om de andre steder, hvorfra Glyptoteket har Petrie-fund, samt præsentere projektets vigtigste opdagelser.

Fig. 1 Petrie ved slutningen af sin karriere i Ægypten i Abydos 1922, 69 år gammel. (Med tilladelse fra Petrie Museum, University College London).

Fig. 2 Amenophis III ofrer til Sakhmet. Hjørne af bygning i Memfis af kvartsit sammensat af Glyptotekets ÆIN 1152 (til højre) med Museum of Fine Arts Boston 10.650. (Med tilladelse fra Museum of Fine Arts Boston).

Fig. 3 Fragment af statue fra Memfis med den tidlige version af Atens navn, ÆIN 1144. Fotos Ole Haupt.

STATUS

Først en kort opsummering af historien om William Matthew Flinders Petrie (1853-1942), der begyndte sin karriere i Ægypten i 1881 med at opmåle Cheops-pyramiden og pyramideområdet i Giza [fig. 1]. Siden arbejdede han i Nildeltaet for det nyligt oprettede Egypt Exploration Fund (fra 1914 Egypt Exploration Society), og fortsatte i Fayum-området og Mellempyramiden støttet af bl.a. rigmændene Martyn Kennard og Jesse Haworth. Efter nogle år, hvor Petrie igen arbejdede for Egypt Exploration Fund

forskellige steder i Ægypten, grundlagde han i 1905 British School of Archaeology. I mellemtiden var han også blevet professor ved University College i London fra 1893 og gift med Hilda Umlin i 1897. British School of Archaeology skulle bl.a. finansieres for også at sørge for, at flere af Petries studerende kunne komme med til Ægypten. På den måde kunne der graves flere steder ad gangen. Han søgte i første omgang sponsorer blandt de tidligere støtter af Egypt Exploration Fund og af sin egen Egyptian Research Account oprettet 1893.

I København havde brygger Carl Jacobsen omtrent samtidig fået bygget Glyptoteket færdigt og i 1906 indrettet Antiksamlingen. Danmarks første ægyptolog ved Københavns Universitet, Valdemar Schmidt, havde siden 1892 også været ansat til at købe ægyptiske antikviteter for Carl Jacobsen. Ny Carlsbergfondet var grundlagt i 1902, og med det i ryggen foreslog Schmidt således Carl Jacobsen at støtte Flinders Petries udgravninger for derved at få del i hans fund til museet. Ifølge datidens regler kunne Petrie nemlig udføre den del af sine fund, som ikke skulle forblive på det Ægyptiske Museum i Cairo. Hermed var scenen sat, og fra 1908-1913 og igen 1920-1922 støttede Ny Carlsbergfondet Petrie, og fund fra hans udgravninger kom til Glyptoteket.

Memfis 1908-1913

Som nævnt blev udgravningerne af Memfis beskrevet tidligere, men siden da gjorde jeg en opdagelse, som også skal med her. Fra 1908 og frem til 1. Verdenskrig gravede Petrie hvert år i Memfis fra det tidlige forår, når (grund)vandstanden var lavest. Under den tredje udgravningssæson i 1910 fandt han indenfor det store Ptah-tempel nogle blokke af den røde stenart kvartsit med relieffer med Amenophis III og gudinden Sakhmet. Hun var "gift" med byens gud Ptah og havde derfor også en prominent rolle i Memfis. Kvartsitblokkene stammede sandsynligvis fra et kapel eller tempel oprindeligt opført et andet sted i Memfis. Glyptoteket fik blokken med det bedst bevarede relief med kongen, der ofrer til Sakhmet, og Museum of Fine Arts i Boston en anden med et lignende motiv. Bostons relief mangler den bagerste del af gudinden, og Glyptotekets blok er faktisk et hjørne med netop den del også [fig. 2]. Det var bare kun "forsiden", der var publiceret af Petrie og i Glyptotekets kataloger, så ingen havde bemærket dette tidligere.

Amenophis III's søn og efterfølger, den senere Akhenaten, byggede også i Memfis. Petrie fandt nogle talatat, og i 1910 modtog Glyptoteket også en fragmentarisk kvartsitstatue fra denne konges tid fra Memfis [fig. 3]. Nye billeder er blevet taget af frag-

Fig. 4 To fragmenter af en bemalet væg i Atets kapel i Meidum, ÆIN 1145-46. Fotos Ole Haupt.

mentet i forbindelse med projektet for at vise, at den heller ikke blot har en “pæn” side med indskrift. På siden af rygpladen ses den tidlige version af Atons navn i to kartoucher, men der er også rester af den oprindelige statue på de andre sider.

Meidum 1910

Fra december 1909 og indtil det var muligt at starte i Memfis i februar 1910, arbejdede Petrie i Meidum sammen med sine assistenter Ernest Mackay og Gerald A. Wainwright. Sidstnævnte blev i Meidum til april, da de to andre tog til Memfis. Petrie havde allerede i 1890-91 kopieret reliefferne i de to store mastabaer nord for Snofrus pyramide, hvoraf den ene tilhørte Rahotep med hustruen Nofret og den anden Nefermaat med hustruen Atet. De var på det tidspunkt ret ødelagte, så Petrie indså vigtigheden af at dokumentere dem. Da han vendte tilbage i 1909 var deres tilstand endnu værre, og Petrie var enig med Antikvitetsstjenestens direktør, den franske ægyptolog Gaston Maspero, om at det var bedre at tage dem ned. Som led i aftalen fik Petrie lov til at bringe de mest fragmentariske dele fra Atet og Nofrets gravkapeller til England. De mere komplette tilhørende Nefermaat og Rahotep skulle udstilles på det Ægyptiske Museum i Cairo, der siden 1902 havde ligget på den nuværende Tahrir-plads.

Glyptoteket modtog to fragmenter fra facaden af Atets oprindelige kapel bygget af kalksten med en særlig type udhulet relief med fyldning af farvet pasta og et mere konventionelt relief fra Nofrets kapel. To fragmentariske vægmalerier kom også til museet, hvor der i protokollen blot står, at de kommer fra Petries udgravninger i 1910. De kunne altså stamme fra Memfis eller Meidum. Meidum er den mest sandsynlige oprindelse, da Nefermaat og Atets

mastaba på et tidspunkt blev udvidet, og korridorer af soltørrede lersten blev føjet til kapellerne. Væggene her blev dekoreret med bemalet puds. Det mest berømte eksempel er Meidum-gæssene fra Atets korridor, som allerede i 1872 var nedtaget og bragt til det Ægyptiske Museum. Andre fragmenter var endt i Boston, London, Manchester og Bruxelles. De to fragmentariske vægmalerier på Glyptoteket er af nøjagtig samme type, og de hørte sandsynligvis til samme væg som Meidum-gæssene. De viser en del af en person iklædt to leopardskind med en anden person bag sig [fig. 4]. Det må være Nefermaat og Atet, der altså stod og betragtede den scene med fuglefangst og landbrug, som Stevenson-Smith rekonstruerede i 1937. Edwin Brock var i Meidum i 1985 og så resterne af Nefermaats fødder, som var forsvundet, da han kom igen nogle år senere. Nefer-

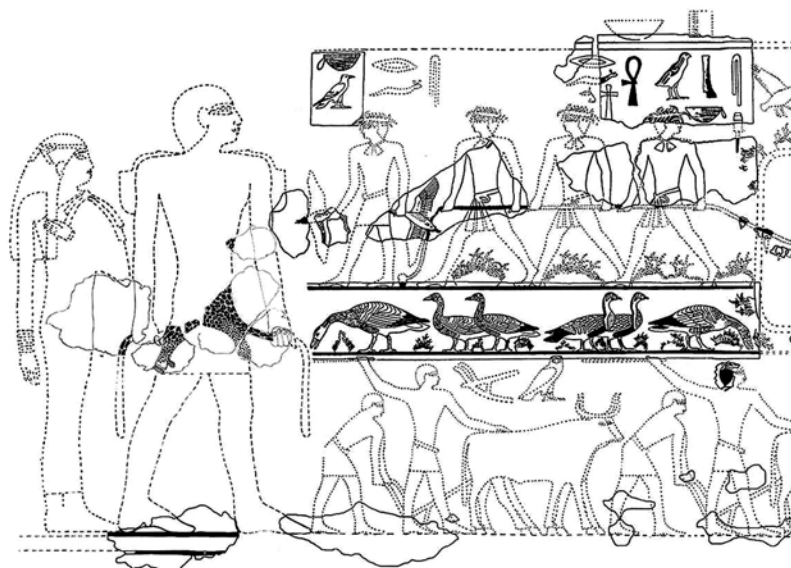

Fig. 6 Stort granitskrin med to konger før den venstre side blev hugget bort, ÆIN 1482 (tv) og et tilsvarende skrin foran det Ægyptiske Museum i Cairo, hvor kongerne er mere komplette men den øvre hulkel mangler, JE 43289. Begge fra Hawara. Arkivfoto og foto Janne Klerk.

maat blev dermed føjet til scenen, og Brock foreslog, at han kunne være iklædt to leopardskind, som han er det på et pastarelief på den oprindelige facade. Det ser ud til, at han havde ret [fig. 5].

Hawara 1910-1911

Petrie arbejdede først i Hawara i 1888, hvor han identificerede tempelområdet syd for Amenemhet III's pyramide med "Labyrinten" kendt fra de klassiske forfattere. Den græske historieskriver Herodot havde ca. 450 f.Kr. besøgt stedet, og præsterne havde fortalt ham, at der var 1500 rum over jorden

og lige så mange under jorden. I 1888 fandt Petrie også flere mumier i Hawara med malede portrætter fra romersk tid. Da han vendte tilbage i 1909, var det også for at lede efter flere portrætter men især for at undersøge Labyrinten nærmere. Selvom der var tale om sønderknuste ruiner, fandt Petrie flere arkitektur- og skulpturdele. Glyptoteket modtog et udvalg, som er med til, at vi kan forstå Labyrintens udseende og storhed.

Foran Amenemhet III's pyramide opdagede Petrie et stort skrin eller naos af granit med to konger [fig. 6]. Den ene bærer *khat*, en poseformet hovedbeklædning, og den anden det bedre kendte *nemes*-tørklæde. Kongen med *khat* holder et *ankh*-tegn, "liv", i hver hånd og rækker det ene mod den anden konge. Der er ingen indskrifter, og kongerne kan begge være Amenemhet III selv ligesom de to sorte statuer af Tutankhamon foran hans gravkammer med de samme to hovedbeklædninger. Alternativt kan der være tale om Amenemhet III og hans efterfølger Amenemhet IV, eller sågar hans forgænger Sesostriis III er blevet forslået. Da det var en ny type statueskrin, vidste Petrie, at det skulle til det Ægyptiske Museum i Cairo. Hans glæde var derfor stor, da han fandt et andet lignende skrin, som han straks tilbød "Carlsberg". Der opstod dog problemer med myndighederne om at udføre fund fra Hawara, som det tog noget tid at få løst. Desuden anslog Petrie, at skrinet vejede 13 t, så det var ikke så nemt at få det til København. I dag står skrinet foran mumierummet på Glyptoteket, og det vil være

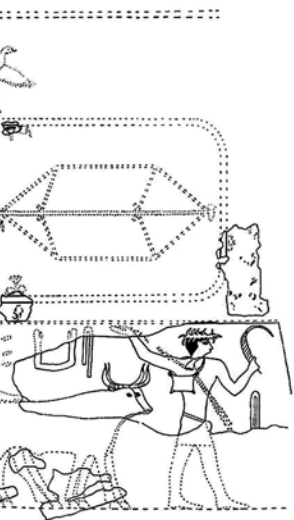
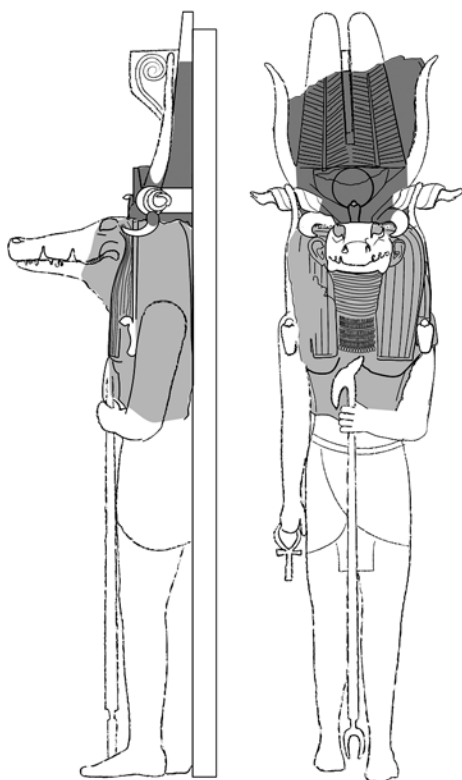

Fig. 5 Rekonstruktion af nordvæggen af Atets bemalede korridor med to fragmenter på Glyptoteket, ÆIN 1145-46. (Fra Stevenson Smith 1937/1981, med tilføjelse fra Brock 1991).

meget svært nogensinde at flytte det igen. Det først fundne mere komplette skrin står pt stadig foran museet i Cairo. Et hjørne af et tredje skrin lå ligeledes foran pyramiden, og der stod altså oprindeligt en række skrin i den del af Labyrinten, Amenemhet III's tempel, op mod pyramiden.

Herodot talte også om mange åbne gårde i Labyrinten, og der ligger stadig i dag rester af papyrusbundsøjler af granit, der kan have hørt til disse. Petrie og før ham Karl Richard Lepsius fandt søjler af kalksten såvel som af granit, og Glyptoteket modtog en del af en kalkstenskapitæl. En lille kaneleret halvsøjle hører også til arkitekturfundene, og da den har en skrå "kapitæl", må den have været en del af et tympanon, dvs. et halvcirkelformet element over en port eller for enden af en væg i et rum med tøndehvælv. Relieffragmenter med Amenemhet III og Sobeks navne samt en krokodillesnude kom også fra Labyrinten. Kongen, der ofrer til Sobek, har altså været en del af vægdekorationen.

Amenemhet III var tæt knyttet til Sobek, som var den vigtigste gud i det fugtige Fayum-område, hvor Hawara ligger. Store statuer af ham stod i Labyrinten, og på Glyptoteket findes et Petriefund, som kan fortælle nærmere om dette. Det er en interessant statuedel i form af en krone med to høje fjer, lange kohorn, vædderhorn mm. [fig. 7]. Ligesom mange af statuefragmenterne fra Labyrinten er den af en fin

type hvid kalksten. Petrie foreslog, at det var en kongelig krone, men det er nu klart, at den hørte til en statue af Sobek. Petrie fandt tre hoveder/buster af denne gud, hvor den bedst bevarede forblev i Cairo, og de to andre kom til Ashmolean Museum i Oxford og Museum of Fine Arts i Boston. Ingrid Blom-Böer foreslog, at kronen passede med Sobek i Oxford, men efter at jeg havde udvekslet mål med det museum, viste det sig ikke at være tilfældet. Til gengæld var målene og andre detaljer i fuld overensstemmelse med Boston; en afstøbning af bunden af kronen blev bragt over Atlanten, og den passede perfekt på toppen af Sobek på Museum of Fine Arts [fig. 8]. Andre mindre fragmenter af krokodillesnuder, fjer og horn, som kan have tilhørt lignende statuer, blev også fundet i Labyrinten.

Flere fund fra romersk tid kom også til Glyptoteket fra Hawara, bl.a. to mumier med portrætter og yderligere et portræt samt en fodkasse til en mumie og en gylden mumiemaske. To babykrokodillemumier stammer også fra den romerske tid, hvor Sobek stadig havde en vigtig rolle, og mange krokodillemumier blev fundet på gravpladserne rundt om Amenemhet III's pyramide. De to mumier er blevet røntgenfotograferet, og det har vist sig, at der er en rigtig babykrokodille i

Fig. 7 Statuefragment fra Hawara, krone med fjer og horn, ÆIN 1418. Foto Ole Haupt.

Fig. 8 Rekonstruktion af Sobekstatue med Glyptotekets krone (ÆIN 1418), og statuefragment i Museum of Fine Arts, Boston (12.1003). Tegning Thora Fisker.

Fig. 9 Små stenkrukker og -skåle fra grave i el-Gerza, ca. 3500-3300 f.Kr. Foto Ole Haupt.

Fig. 10 Glasperler fra Shurafa, ÆIN 1481. Foto Ole Haupt.

Fig. 11 Alabast- og kalkstenskrukker fra grave i Tarkhan. Fotos Ole Haupt.

den ene og kun en pind og noget fyld i den anden. Begge har sandsynligvis været lige gode offergaver til Sobek som repræsentanter for guden selv.

El-Gerza 1911

Mens Petrie havde travlt i Hawara og senere i Memfis, gravede hans assistent Gerald A. Wainwright i el-Gerza i begyndelsen af 1911. El-Gerza er en af gravpladserne nord for Meidum, og her blev 281 forhistoriske grave lokaliseret. Da de fleste kunne relateres til den mellemste del af den prædynastiske tid ca. 3500-3300 f.Kr., anvendte Petrie stedet som typisk for denne periode, som han derfor kaldte Gerzean. De døde blev begravet med krukker af keramik og sten og nogle med kæder med perler af halvædelsten og fajance. Glyptoteket fik et udvalg af forskellige stenkrukker og -skåle i miniaturstørrelse, som var en del af gravgaverne i nogle af de fineste udstyrede grave [fig. 9].

Shurafa 1911

I november-december 1911 arbejdede Mackay, der også havde været med i Meidum, sammen med Reginald Engelbach i Shurafa på østbredden af Nilen lige syd for Helwan. Petrie identificerede stedet med den romerske garnisonsby Scenas Mandras, som

også var beboet i den efterfølgende, islamiske tid. Mackay og Engelbach fandt flere gravpladser, og Glyptoteket fik en perlekæde med grønne glasperler, der sandsynlig stammer fra en af gravene der [fig. 10]. Petrie selv havde kun tilbragt kort tid i Shurafa, og siden beskrev han udgravningerne som "ikke det mest vigtige arbejde det år".

Tarkhan 1912

Efter at have startet vintersæsonen i Shurafa fortsatte man i begyndelsen af 1912 i Tarkhan lidt nord for el-Gerza. Petrie fik hjælp af sin hustru Hilda, Mackay og Engelbach samt i nogle uger af den unge T.E. Lawrence, der senere blev kendt som Lawrence of Arabia. Han havde gravet i Karkemish i Syrien og kom til Tarkhan for at lære af den gamle mester. Det er interessant at læse om Petrie og udgravningerne i de breve, Lawrence skrev derfra. Han beskrev bl.a. Petrie som en mand med systemer for alt, lige fra hvordan man skulle rense sine tænder til hvordan man tegnede en tempelplan. Desuden hører vi, at der stod forhistoriske alabastkrukker i Lawrences seng, og Glyptoteket modtog netop seks sådanne krukker af alabast og kalksten [fig. 11]. De er relativt enkle og kan dateres til 1. dynasti. Narmers navn dukkede op i Tarkhan, og Petrie anså gravpladsen for vigtig til sammenligning med steder som Abydos længere mod syd.

Fig. 12 Fire kanopekrukker fra el-Riqqa, ÆIN 1500-1503. Krukken øverst til venstre skiller sig lidt ud med et mindre ansigt og en skæv indskrift med navet Sesostris. De andre tre tilhørte en mand ved navn Nebsen. Foto Ole Haupt.

El-Riqqa 1913

Nord og syd for den prædynastiske gravplads ved el-Gerza lå en række andre grave fra især Mellemste og Ny Rige. Engelbach gravede her fra slutningen af 1912 og i begyndelsen af 1913. Han delte området op i gravpladserne A-G, hvor G var el-Gerza, og de andre senere gravområder valgte han at kalde el-Riqqa efter en anden nærliggende stationsby. Fra el-Riqqa fik Glyptoteket bl.a. fire kanopekrukker fra Grav 116 i Gravplads A, hvor de fleste grave var skaktgrave fra Mellemste Rige. De fire kanopekrukker udgør et komplet sæt med indskrifter, hvor de hver især er forbundet med en af de fire Horus-sønner: Hapi, Kebehsenuf, Duamutef og Amset [fig. 12]. Som det var almindeligt fra Mellemste Rige og frem til omkring Ramesses II's tid, har de alle menneskehoveder. De ligner hinanden med de typiske, store ører fra Mellemste Rige og et lille skæg, men de er alligevel alle lidt forskellige. En krukke skiller sig særligt ud med et lille ansigt og ekstra store ører, og på denne hedder ejeren Sesostris, mens han på de tre andre kaldes Nebsen. Noget må altså være gået galt ved begravelsen eller i forbindelse med de senere gravrøvier.

Foruden de fire kanopekrukker fik Glyptoteket også en krukke med et fladt låg, der muligvis også var en kanopekrukke. Den blev fundet sammen med anden lignende krukke, som i dag befinder sig i Dublin. En usædvanlig, trekantet stele tilhørende en mand ved navn Ib stammer også fra el-Riqqa ligesom to mindre paneler til et lille kapel eller lignende

Fig. 13 Itenhabs stele fundet i Grav 124 i el-Haraga, ÆIN 1664. Foto Ole Haupt.

af kalksten. Det har motiver af en mand og en kvinde, der holder offergaver frem.

El-Haraga 1913

I oktober 1913 startede Engelbach udgravninger i gravområdet el-Haraga nær Lahun, hvor han fik hjælp af den unge filolog Battiscombe Gunn. Da Engelbach vendte tilbage til el-Riqqa et par uger for at undersøge nogle detaljer nærmere, overtog Gunn ledelsen af udgravningerne. I øvrigt var det ham, der oversatte de steler, som blev fundet i flere af gravene. De fleste af stelerne var fra Mellemste Rige, og Engelbach mente, at de oprindeligt havde været opstillet i små kapeller nær skakten ned til gravkammeret. Alle gravene var plyndrede af gravrøvere, og for at kunne komme ned i skakterne havde de tilsyneladende med hård hånd fjernet stelerne og smidt dem ned i andre gravskakter. Dele af den samme stele blev f.eks. fundet i tre forskellige grave, hvilket underbyggede denne teori.

Gravpladserne i el-Haraga fik også bogstavbetegnelser, A-M. På Glyptoteket findes fire steler, tre fra Mellemste Rige og en koptisk stele fra dette sted. Den mest interessante stele tilhørte en fornem kvinde ved navn Itenhab [fig. 13]. Hun ses siddende på en stol ved

et offerbord. På den anden side sidder en ældre kvinde med Ithenhabs søn, muligvis sønnens amme. Stelen blev fundet i det indre gravkammer til Grav 124 i Gravplads A, og selvom graven var plyndret, blev der gjort rige fund. Pga. stelens placering er det blevet foreslået, at den faktisk hørte til Grav 124, og under alle omstændigheder passer fundene af indlagte sølvsmykker og salvekrukker mm. godt med en kvinde som Ithenhab [fig. 14]. Et af smykkerne bærer sågar Sesostriis navn.

El-Lahun 1914, 1920

Allerede i 1889 have Petrie første gang gravet i el-Lahun ved Sesostriis pyramide i Fayum-området. Han lokaliserede byen, der blev kendt under navnet Kahun, og efter flere forgæves forsøg lykkedes det også at finde indgangen til pyramiden. Den befandt sig uden for pyramidens sydside, hvor de tidligere pyramider normalt havde haft en indgang fra nord-siden. Sesostriis II havde også som den første bygget det indre af sin pyramide af soltørrede lersten over en kerne af kalksten og oprindeligt dækket af kalksten. På østsiden af pyramiden var der rester af et mindre tempel, som Petrie kaldte Kongens Tempel for at skelne det fra Dronningens Tempel ved den

Fig. 14 Fund fra Grav 124 i el-Haraga. I midten af det indlagte sølvsmykke nr. 2 ses Sesostriis navn i en kartouche. (Engelbach, *Harageh*, pl. XV).

lille pyramide ved det nordøstlige hjørne af kongens pyramide.

I 1913-14 vendte Petrie tilbage til el-Lahun, og Glyptoteket fik tre relieffragmenter fra væggene af Kongens Tempel fra denne sæson. De kom dog først til Glyptoteket i 1920, efter 1. Verdenskrig, hvor el-Lahun i øvrigt var det første sted, som Petrie vendte tilbage til efter krigen. Et af relieffragmenterne hører til den øvre del af en væg med en *kheker*-frise af stiliserede, sammenbundne, farvede siv, der ofte indrammer vægmotiver øverst med et stribet bånd under frisen og langs siderne [fig. 15]. Over selve motiverne på en væg (og under det stribede bånd og *kheker*-frisen) fandtes en himmel med femarmede stjerner, som ses på det andet af fragmenterne. Det tredje kom fra den venstre del af en

Fig. 15 Relieffragment fra Kongens Tempel i Lahun med en *kheker*-frise, ÆIN 1541.
Foto Ole Haupt.

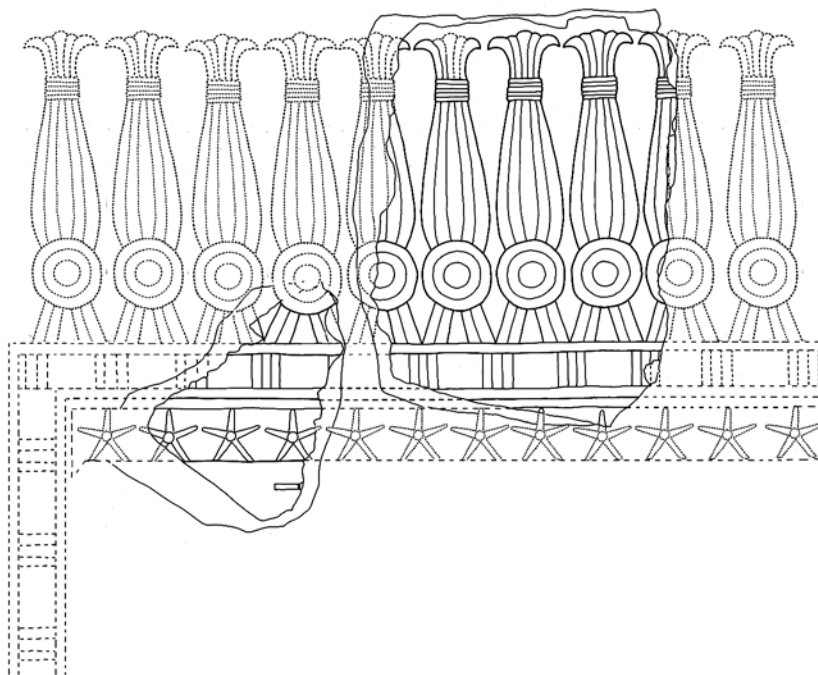

Fig. 16 Rekonstruktion af del af væg i Kongens Tempel i el-Lahun med Glyptotekets tre relieffragmenter, ÆIN 1541-43.

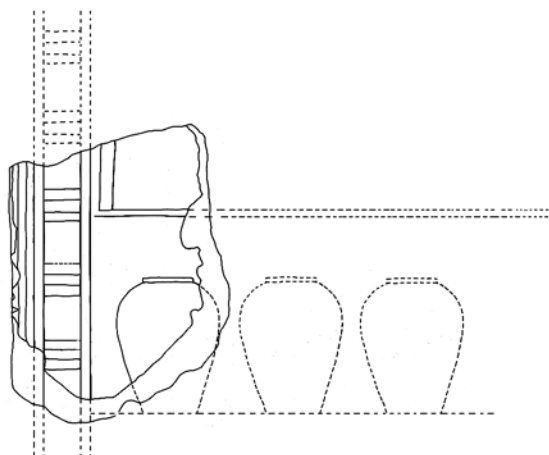

Fig. 17 Maria Mogensens ønskeseddel fra 1921 med fund fra *Sedment*. (Gengivet med tilladelse fra Petrie Museum, University College London).

- *** 1) The spoon from 18th Dyn.
 *** 2) The smallest of the wooden figures together with the head-rest e. t. c.
 ** 3) The ship with the bronze spears. —
 ** 4) Another good group 18th Dyn.
 5) The coffin (painted).
 6) The coffin (I Dyn). —

væg med det stribe bånd i denne side og en krukke, der var en del af nogle offergaver [fig. 16].

Sedment 1920-1921

Som nævnt måtte Petrie afbryde udgravningerne under 1. Verdenskrig, og da han kunne vende tilbage, gjaldt det først om at afslutte i el-Lahun. I 1920 valgte han at prøve lykken i Sedment lidt længere mod syd ved indgangen til Fayum-området. I 1903-04 havde han gravet i byen Ehnasiya (1. Mellemtids Herakleopolis) ca. 7 km fra gravpladserne i Sedment. I den periode havde han sendt nogle medarbejdere til Sedment, da han mente, at det var Ehnasiyas gravplads. De havde ikke haft så meget held med sig dengang, men i 1920-21 gik det anderledes,

Fig. 18 Sminkeske fra Grav 136 i Sedment (Foto Ole Haupt) og fra samme grav andre fund, som i dag befinder sig på Petrie Museum. (Petrie & Brunton, *Sedment II*, pl. LIV).

og mange grave med fund fra forskellige perioder blev lokaliseret. De forskellige gravpladser fik igen bogstavbetegnelser.

Efter udgravningerne holdt Petrie i sommeren 1921 en udstilling på University College i London med sæsonens fund, som han plejede. I starten, hvor Ny Carlsbergfondet støttede ham, havde det været Valdemar Schmidt, der var taget til London for at være med til at vælge genstande til Glyptoteket. Schmidt fik allerede i 1910 hjælp af Maria Mogensen, og i 1921 var det også hende, der var i London. På Petrie Museet har de opbevaret nogle af de små kataloger, som Petrie udgav i forbindelse med udstillingerne. På et eksemplar fra Sedment-udstillingen i 1921 findes der en prioriteret "ønskeseddel" på bagsiden skrevet af Maria Mogensen [fig. 17]. Når vi kigger på, hvad Glyptoteket fik det år, er det tydeligt, at hun stort set fik alle ønsker opfyldt.

Med tre stjerner øverst på listen står "1. The spoon from 18th Dyn." Dvs. den smukke sminkeske fra Grav 139 i Gravplads A fra Amenophis III's tid (ÆIN 1559) [fig. 18], hvor de øvrige fund af sivsandaler, en ødelagt stenkrug, nogle ushabti-figurer mm. forblev på Petrie Museet. Det næste,

ligeledes med tre stjerner, er "2. The smallest of the wooden figures together with the head-rest e.t.c." I dette tilfælde fik Maria Mogensen ikke helt det, hun havde kastet blikket på [fig. 19]. Den mindste og fineste af tre figurer, som stod i skakten til manden Meryrahashtef's Grav 274 fra 6. dynasti i Gravplads A gik til British Museum, mens Glyptoteket modtog den midterste figur med en stav [fig. 20]. Den største var blevet i Cairo, Meryrahashtef der bærer både stav og scepter. Petrie mente, at de tre figurer repræsenterede gravejeren i tre stadier i hans liv. Resten af gravfundene findes også i dag på British Museum: En mere primitiv figur af en kvinde og tre gravmodeller med fremstilling af mad og øl, der stod sammen med de tre figurer i skakten samt en fin nakkestøtte fra gravkammeret.

Ønske "3. The ship with the bronze-spears -" og "4. Another good group IX Dyn." med to stjerner blev til gravfundene fra Grav 2106 tilhørende Wadjethotep. Petries assistent Guy Brunton udgravede mange grave i gravpladsen med betegnelsen 2100. Wadjethotep havde foruden modelbåden med bronzelanser også en anden båd med sejl med i graven. Desuden var der en træfigur af ham selv, en

Fig. 19 Tre figurer af Meryrahashtef stående i skakten til Grav 274 i Sedment. (Petrie & Brunton, *Sedment* I, pl. IX.3).

Fig. 20 Træfigur af Meryrahashtef, ÆIN 1560. Foto Ole Haupt.

køkkenmodel med fremstilling af brød og øl, et model-kornmagasin, et sæt med miniature-redskaber, model-sandaler og en nakkestøtte. Til et gravfund hørte også forskellige krukker og skåle af keramik, og Glyptoteket fik en krukke og et fad med kalveknogler fra Wadjethoteps grav. I optegnel-

serne vedrørende graven står der, at der også fandtes ti flasker af en bestemt type med trompetformet hals. En sådan var også med i 1921 med den stammer ikke fra Grav 2106 men Grav 1634, som der står skrevet på den. Maria Mogensen kaldte fund, som dem fra Grav 2106, for "en god gruppe 9. Dyn." men i dag vil vi datere graven til 11. dynasti.

Ønske "5. The coffin (painted)." blev til de to kister fra Grav 2127 tilhørende Nekhetkawi, hvor gravfundene gik til Nationalmuseet. Kisten fra Grav 2106, der ikke var nær så fin, findes derimod på Museum Gustavianum i Uppsala. Det sidste ønske "6. The coffin (I. Dyn)." er en lille husformet kiste fra Grav 509 i Gravplads A [fig. 21]. I dette tilfælde kom også det komplette gravfund fra Arkaisk tid, som lå inde i kisten, med: en primitiv nakkestøtte af kalksten, en stensål og en rund stenplade til et offerbord. Yderligere fund fra Sedment var nogle forskellige krukker af keramik fra 1. Mellemtid og en ottekantet pille tilhørende en mand ved navn Seti fra en grav fra 19. dynasti.

Abydos 1921-1922

Langt de fleste Petriefund på Glyptoteket stammer, som det er fremgået, fra Fayum-området og Memfis samt området der imellem. I 1921-22 vendte Petrie tilbage til Abydos, hvor han tidligere havde udgravet kongegravene fra 1. og 2. dynasti, og Glyptoteket har således også et lille udvalg fra dette sted. I 1921 gjaldt det ikke kongegravene, men de mange små sidebegravelser omkring de store rektangulære lerstensmure nede ved Nildalen. Gravene kunne dateres ud fra kongenavne på forskellige genstande, og Glyptoteket fik bl.a. to små løveformede spillebrikker fra Djets tid i 1. dynasti. Flere gravfund kom fra Grav 531 fra Djers tid, to cylindriske alabastkrukker, en flintekniv og en kobberkniv. Disse fund kan alle ses på et foto af graven [fig. 22] sammen med en alabastkrukke mere og to af keramik.

Efter 1922 fortsatte Petrie med udgravninger i bl.a. Badari og Qau i Mellemægypten, men reglerne strammedes efter fundet af Tutankhamons grav, og Petrie gravede fra 1926 i det sydlige Palæstina. Han døde i 1942 i Jerusalem, og hans kone Hilda førte British School of Archaeology videre til 1954. Glyptoteket har i alt ca. 280 inventarnumre, som stammer fra Petries udgravninger. De er fordelt sådan, at f.eks. fajanceskårene fra Memfis (nævnt i Papyrus 09/2) har hver sit nummer, mens de to pastarelieffer fra Meidum kun har et fælles nummer.

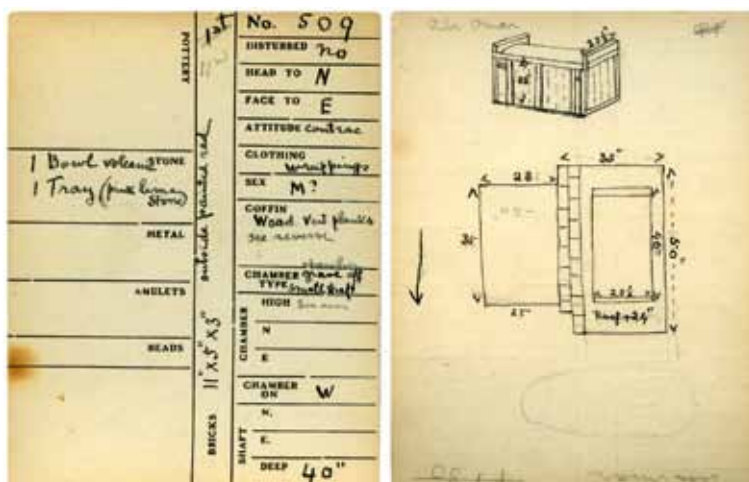

Fig. 21 Gravkort fra Grav 509 i Sedment med kiste. (Med tilladelse fra Petrie Museum, University College London).

Fig. 22 Grav 531 i Abydos med gravgaver, der i dag befinder sig på Glyptoteket. (Med tilladelse fra Petrie Museum, University College London).

De vigtigste publikationer fra Petries udgravninger i forbindelse med Glyptotekets Petriefund

- W.M.F. Petrie, *Medum*, London 1892.
W.M.F. Petrie, *Memphis I*, BSAE 15, London 1909.
W.M.F. Petrie, *The Palace of Apries (Memphis II)*, BSAE 17, London 1909.
W.M.F. Petrie, G.A. Wainwright og E. Mackay, *Meydum and Memphis (III)*, BSAE 18, London 1910.
W.M.F. Petrie, *Roman Portraits and Memphis (IV)*, BSAE 20, London 1911.
W.M.F. Petrie, *The Labyrinth, Gerzeh and Mazghuna*, BSAE 21, London 1912.
W.M.F. Petrie, G.A. Wainwright og A.H. Gardiner, *Tarkhan I and Memphis V*, BSAE 23, London 1913.
W.M.F. Petrie og E. Mackay, *Heliopolis, Kafr Ammar and Shurafa*, BSAE 24, London 1915.
R. Engelbach med kapitler af M.A. Murray, H.F. Petrie og W.M.F. Petrie, *Riqqeh and Memphis VI*, BSAE 26, London 1915.
R. Engelbach og B. Gunn, *Harageh*, BSAE 28, London 1923.
W.M.F. Petrie og G. Brunton, *Sedment I*, BSAE 34, London 1924.
W.M.F. Petrie og G. Brunton, *Sedment II*, BSAE 35, London 1924.
W.M.F. Petrie med kapitler af A.H. Gardiner, H.F. Petrie og M.A. Murray, *Tombs of the Courtiers and Oxyrhynchos*, BSAE 37, London 1925.

Udstillingen om Petrie-fundene "I pyramidernes skygge" kan ses på Glyptoteket frem til d. 25. marts 2012. Bogen *Findings from W.M.F. Petrie's Excavations in Egypt* i Ny Carlsberg Glyptotek kan købes i Glyptotekets boghandel.

William Matthew Flinders Petrie (1853-1942) dateret 23. oktober 1903 © Petrie Museum, University College London.

Fig. 1 Jagende serpopard på Hierakonpolis-paletten (Ashmolean Mus. E 3924, vs.). Fra Midant-Reynes, B. *Préhistoire de L'Égypte*, Paris 1992, s. 226, fig. 18.

Monstre

i ørkenranden – væsner udenfor kategori

Et særligt træk ved den oldægyptiske billedproduktion i både den Arkaiske Periode og det Mellemste Rige er fremstillingen af både fantastiske og monstrøse fabeldyr som værende en integreret del af verden. Umiddelbart synes sådanne væsner at være overnaturlige, men i den oldægyptiske kunsts gengivelse af naturen kan grænserne imellem det naturlige og det overnaturlige være ret flydende – et fænomen som kan illustreres ved de tilfælde, hvor monstrøse skabninger fremstilles side om side med virkelighedens dyreliv. Dette fænomen kan for eksempel findes i fremstillingen af de ægyptiske ørkenrandområder, hvor monstre optræder som en del af dyrelivet. At de yderligere forekommer på genstande brugt i dagligdagens magiske handlinger igen – det Mellemste Rige tyder på, at disse væsner var en meget virkelig del af det oldægyptiske forestillingsunivers. Den viden, der i form af historier og myter knyttede sig til disse monstre, forbliver dog ukendt. De optræder nemlig stort set ikke i nogen tekster, men kendes primært fra billedlige fremstillinger.

I både oldtidens og den moderne kunst tager monstre form af fantastiske, sammensatte skabninger, som synes at stride imod vores opfattelse af en ordnet verden. De overskrider simpelthen vores gængse dyrekategorier. Som et klassisk eksempel kan nævnes griffen, som er

Ole Herslund

Fig. 2 Serpopard med kniv (BM EA 65439). LM fra Pinch, *Magic*, fig. 20.

en kombination af et prototypisk træk fra kategorien fugle, såsom vinger og et hoved med næb, der sættes på et kattedyrs krop. Et sådant sammensat væsen er altså udenfor kategori, eftersom det overlapper kategorierne fugl og kattedyr. Ved at ligge udenfor, eller imellem, to kategorier bliver monstret et frygteligt og kaotisk væsen. Vi mennesker ordner og klassificere jo netop verden i kategorier for at kunne håndtere den i oplevelser, tanker, handlinger, kommunikation og reaktionsmønstre.

De oldægyptiske forestillinger om ørknens fabeldyr kan spores tilbage til perioden umiddelbart inden den faraoniske civilisations opståen, omkring 3500 f.Kr. Fra midten af det 4. årtusind og fremefter optræder en række monstrøse væsner i decorationen af de status objekter, som datidens elite omgav sig med. Langt senere, i Mellemste Rige, optræder den samme slags monstre i gravvæggene "dagliglivsscener" og på de såkaldte magiske knive. Efter Mellemste Rige hørte fremstillingen af monstre i ørkensituationer op, og deres roller i ritualer blev gradvist overtaget af andre væsner eller guder.

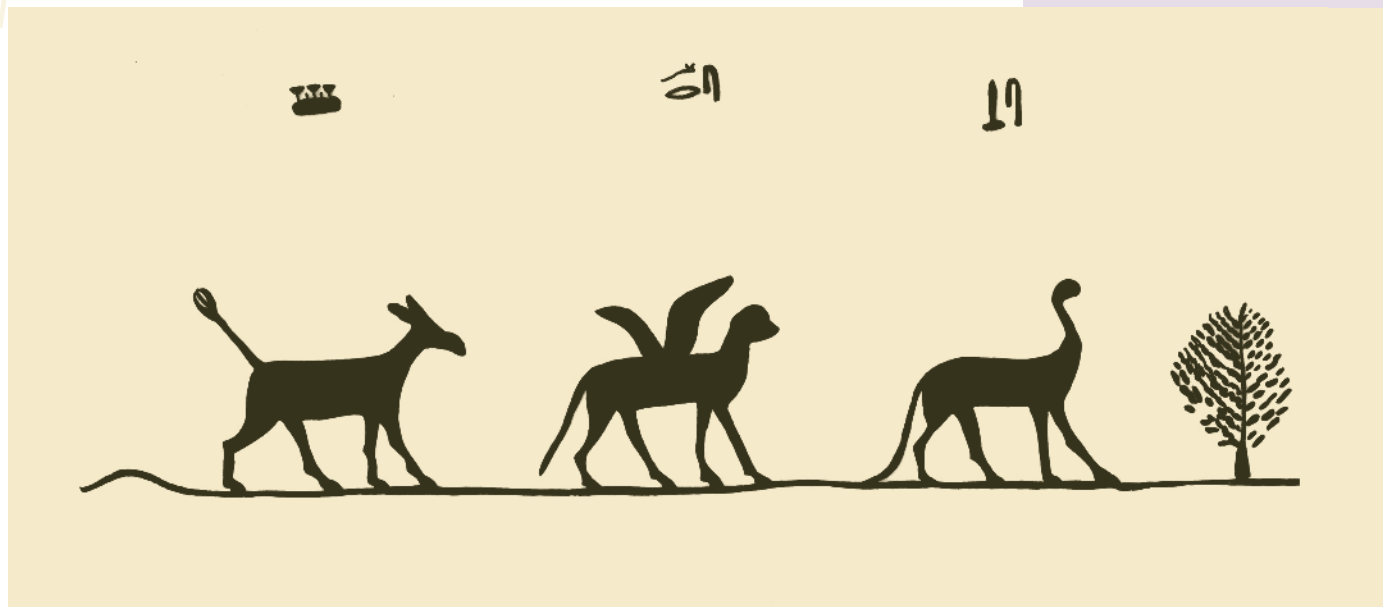
Serpoparder og *sedja*-dyr

De hyppigst fremstillede monstre i den tidlige arkaiske periode er de såkaldte serpoparder – "slangekatte". Serpoparden er et fantastisk væsen, som kombinerer et stort kattedyrs krop og hoved med en slanges skælledede "hals". Særligt på de sene ceremonielle sminkepaletter fra Naqada III-perioden (ca. 3200-3000 f.Kr.) optræder serpoparder i fremstillingen af de ørkenrandområder, hvor også løver og gazeller levede [fig. 1].¹

Langt senere, i Mellemste Rige (ca. 2000-1800 f.Kr.), ses de monstrøse serpoparder gengivet på magiske knive, hvor de sammen med en række andre skræmmende væsner blev benyttet til beskyttende ritualer i hjemmene. De ofte uhyrlige væsner på disse magiske knive er dog ikke fremstillet som en del af et specifikt landskab. Men brugen af dem til magiske handlinger viser hvorledes de levede videre i det Mellemste Riges forestillingsunivers.²

I visse tilfælde ses serpoparderne med en overvunden slange i munden, hvilket kunne indikere, at det netop var den slags kryb, de beskyttede imod. De magiske billeder af serpoparder viser også tilfælde hvor de er udstyret med halsbånd eller en kniv, således at de fremstår endnu mere faretruende. Derved overskrider fremstillingen af serpoparderne altså ikke bare kategorierne "slange" og "kattedyr" men også kategorierne "natur" (dyret) og "kultur" (kniven/halsbåndet) [fig. 2].³

Fig. 3 Sefer-grif sammen med *sedja*-dyr og *sja*-dyr i Khetis grav (BH 17). LM fra Newberry, *Beni Hasan II*, pl. XIII.

Selvom vi kan spore fremstillingen af serpoparder igennem næsten 1500 år fra den tidligste faraoniske kunst til det Mellemste Rige, optræder de ikke i nogen tekster. Vi kender heller ikke navnet på denne slags fabeldyr. Dog kendes serpoparden fra selve den billedbaserede hieroglyfskrift, hvor et tegn forestillende to stiliserede serpoparder med sammenviklede halse blev brugt til at skrive navnet på oldtidens-byen *Qis* – vor tids el-Qusiya ved Asiyut i Mellemægypten . Navnet *Qis* kommer sandsynligvis fra verbet “at sammenbinde”, og fremstillingen af serpoparder med sammenviklede halse er da også et velkendt motiv fra eksempelvis den arkaiske Narmer-palet samt en række samtidige fremstillinger i mesopotamisk kunst.⁴

På Mellemste Riges nomark-gravplads ved Beni Hasan finder man et monster, som synes beslægtet med serpoparder, selvom der tydeligt er tale om en selvstændig art fabeldyr. I de delvist parallelle ørkenfremstillinger i Bakets grav (BH 15) og i Khetis grav (BH 17) optræder der et væsen med en katter krop, hvor både hoved og hals tager form af en slanges. Umiddelbart ovenover figuren fortæller den lille inskription, at der er tale om et *sedja*-dyr. *Sedja* kan oversættes med noget i retning af “den som rejser (omkring)” [fig. 3 t.h.]. Som i tilfældet med

Fig. 4 Jagende grif på Hierakonpolis-paletten (Ashmolean Mus. E 3924, vs). Fra Midant-Reynes, *Préhistoire*, s. 226, fig. 18.

Fig. 5 Magisk kniv med grif i Cairo-museet. Foto og tegning LM.

de arkaiske paletter optræder monstret her i registre sammen med fremstillinger af virkelighedens ørkenfauna.⁵

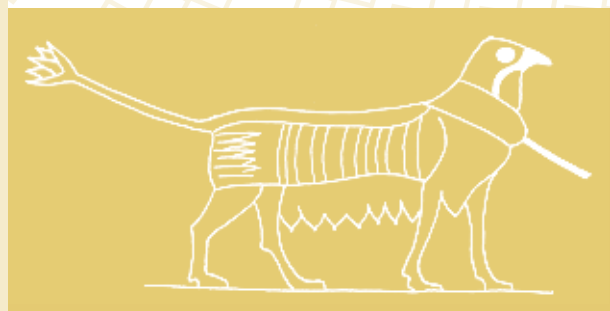
Griffer

En anden type af monstre, som findes gengivet i både den Arkaiske Periode og det Mellemste Rige, er griffen, hvilket vil sige et kattedyr med vinger og rovfuglehoved. På bagsiden af den lille palet fra Hierakonpolis ses et monster med et stort kattedyrs krop, rovfuglehoved og udstrakte vinger i færd med at jage blandt ørkenrandens dyr [fig. 4]. Igen ser vi altså et fabeldyr fremstillet som en integreret del af naturen.⁶

Godt og vel 1500 år senere i det Mellemste Rige finder man den samme form for grif gengivet blandt de skræmmende væsner på de før-omtalte magiske knive. Her optræder de, ligesom serpoparderne, for at bortmane farer og onde ånder igennem deres frygtindgydende og monstrøse fremtoning. I dette tilfælde afsluttes griffens hale med et knivblad således, at den fremstår endnu mere faretruende. Igen ser vi hvorledes at fremstillingen af griffen på én gang overskrider dyrekategorier, her "rovfugl" og "kattedyr", men også de langt mere omfattende og abstrakte kategorier "natur" (dyret) og "kultur" (kniven) [fig. 5].⁷

Fig. 6 Kheti (BH 17) med grif og hund. Fra Newberry, 1891, *Beni Hasan II*, pl. XVI. Tegning LM.

Mere neutral er fremstillingen af griffen i nomarkernes grave ved Beni Hasan, hvor den optræder blandt ørkenens dyr i jagtscenerne fra både Bakets grav (BH 15) og Khetis grav (BH 17). Her fremstilles den sammen med et *sedja*-dyr og et *sja*-dyr (dvs. et Seth-dyr), der tilsammen udgør en gruppe på tre fabeldyr [fig. 3 midt og t.v.].⁸

Så ligesom i tilfældet med de arkaiske fremstillinger ses monstre som integreret og aktiv del af naturen, igennem deres bevægelse i landskabet. Dog synes grupperingen af de tre monstre her at vise, hvorledes de tilhørte en kategori for sig, idet de er visuelt afgrænset med et træ og et bjerg fra registrets andre levende væsner, så som jægere, hunde, hjorte og gazeller. Fabeldyrerne er da heller aldrig mål for jægerens pile i disse ørkenjagtsener. Alle tre fabeldyr har deres artsbetegnelse skrevet ovenover. Griffedyret bliver her kaldt for en *sefer* – et navn som kan oversættes med noget i retning af “slagteren” eller “opskæreren”. At griffen undertiden er afbildet med en kniv som hale synes at støtte denne læsning. Dog kan det ikke afvises at *sefer*, også skrevet *seferer*, oprindeligt var et låneord fra et fremmedsprog.⁹

I Khetis grav (BH 17) ser man også en grif i en scene, som ellers viser gravejeren selv. Normalt ville man forvente at se gravejerens hunde i denne sammenhæng, men her forekommer der ud over en hund også en grif. Noget surrealistisk er griffen her udstyret med hals-

Fig. 7 *Saget*-grif med aber i Neheris grav (DeB 4, fr. 5). Fra Griffith. & Newberry, *El Bersheh* II, pl. XI, 5.

bånd og “hundesnor”. Den fremstår altså som et af Khetis tæmmede husdyr. Læg i øvrigt mærke til hvorledes griffens hale afsluttes af en lotusblomst. Derved overskrider fremstillingen af griffen ikke bare kategorierne “natur” (griffen) og “kultur” (halsbåndet) men også kategorierne “dyr” (griffen) og “plante” (lotussen) [fig. 6].¹⁰

Drager man lidt sydpå til den nærliggende nomarkgravplads ved Deir el-Barsha finder man helt andre typer af griffer gengivet på klippegravenes vægge. På et relativt stort fragment fra Neheris grav ses et væsen med et pattedyrs krop og rovfuglehoved med to trekantede katetører (DeB 4, fr. 5). På grund af scenens fragmentariske natur er den større sammenhæng ikke bevaret, men den resterende del viser dog griffen gengivet i en ørkenrandssituation sammen med virkelighedens bavianer og markatte af begge køn. Den tilhørende inskription fortæller, at dette dyr hedder en *saget*, hvis nærmere betydning forbliver ukendt [fig. 7].¹¹

Ved siden af, i nomarken Ahanakhts grav (DeB 5), finder man en tredje type grifvæsen, her fremstillet i samme register som en hjort. Griffen er som i de andre eksempler fremstillet med løvekrop, rovfuglehoved og vinger. Dens faretruende væsen understreges i dette tilfælde ved, at den også er udstyret med et sæt tyrehorn. Væsnet her kaldes for en *teshtesh*, der betyder noget i retning af “den som søndersplitter”

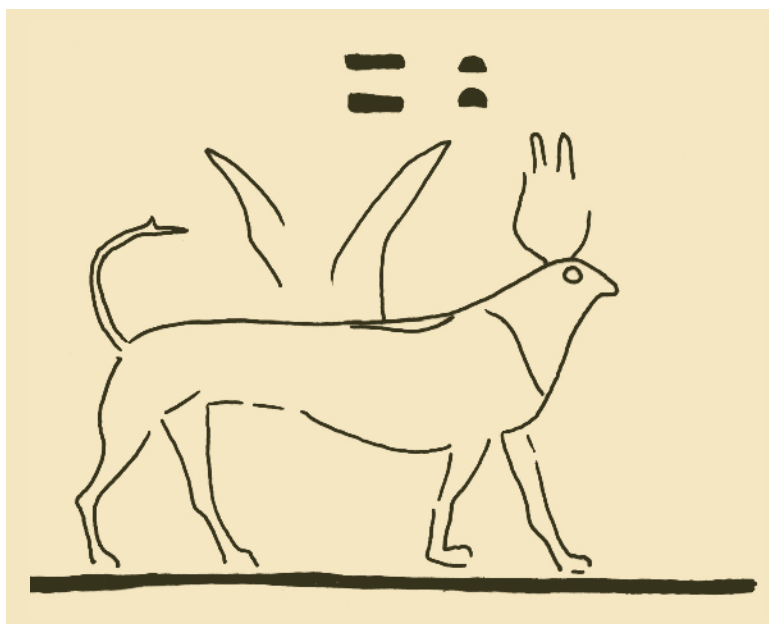

Fig. 8 *Teshatesh*-grif i Ahanakhts grav (DeB 5). LM fra Griffith & Newberry, *El Bersheh II*, pl. XVI.

fra verbet *tesh* “at dele” eller “at splitte” [fig. 8].¹² I modsætning til de andre grif-typer (dvs. *sefer*- og *saget*-typerne) kendes *teshtesh*-griffen fra Mellemste Riges ritualtekster. I sarkofagteksterne nævnes det, at *teshtesh*-griffen står i stævnen på den færgebåd, der bringer den døde ind i det hinsides, hvorfra den sikrer en uhindret og uforstyrret sejlad. I et andet eksempel påtager den døde sig en række guder og væsners roller, men tekstens sammenligning mellem den afdøde og *teshtesh*-griffen forbliver desværre uforståelig.¹⁴

Til forskel fra serpoparderne lever variationer over griffen videre i stort set alle hovedperioder af den ægyptiske kunsthistorie, fra Mellemste Rige og langt ind i den islamiske periode. Men efter Mellemste Rige finder vi dog ikke længere fabeldyrerne fremstillet som en integreret del af naturen.

Som nævnt ovenfor er den viden, der knyttede sig til serpoparder og griffe, gået tabt. Men de billedlige fremstillinger giver dog en vis indsigt i de forestillinger, som ægypterne havde om dem. For det første lader kombinationen af slanger, kattedyr, rovfugle og tyre monstrene fremstå som en art kaotiske superrovdyr, hvis faretruende og voldelige væsen understreges i de tilfælde, hvor deres navne giver yderligere mening. For det andet lærer vi, at de to monstertyper levede i randen af ørkenen, idet de ofte optræder iblandt, eller sammen med, disse områders dyreliv. Dengang som nu står ørkenranden som en klart markeret grænse imellem det ordnede liv i den grønne floddal og det utæmmelige og ubeboelige ørkenlandskab. Monstrenes kaotiske form og væsen overskrider i sig selv det, vi som mennesker oplever som en ordnet og virkelig verden, idet de går ud over vores, og ægypternes egen, klassifikation af selve naturen.¹⁵ Serpoparden og griffen er altså udenfor kategori, idet de sprænger deres grænser. Denne kaotiske status af at være udenfor kategori forstærkes yderligere, når serpoparder og griffer er udstyret med halsbånd, knive eller plantedele. Derved

overskrider de grænserne mellem natur og kultur, dyr og planter, dyr og ting. Brugen af serpoparden og griffen på ritualudstyr viser yderligere, hvorledes disse monstre overskrider grænserne, når deres skræmmende billede kunne række fra virkelighedens ritualsituation ind i det hinsides for at bortmane diverse farer i dagligdagen eller sikre den dødes sejllads til underverdenen. Monstre som en del af billedsproget gav altså ikke blot kunstnerne en mulighed for at fremstille væsner udenfor kategori, men også en måde til at indkapsle, kontrastere og lege med abstrakte kategorier som orden overfor kaos, natur overfor kultur og den virkelige verden overfor den hinsides verden.

Yderligere litteratur

H. Altenmüller, 'Fabeltiere', i W. Helck & W. Westendorf, *Lexikon der Ägyptologie II*, Wiesbaden 1977, s.74-77.

W.M.F. Petrie, *Ceremonial Slate Palettes*. British School of Egyptian Archaeology, London 1953.

S. Sauneron, 'Les animaux fantastiques du désert', *Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale* 62, 1964, s.15-18.

H.S. Smith, 'The Making of Egypt: A review of the influence of Susa and Sumer on Upper Egypt and Lower Nubia in the 4th millennium B.C.' i R. Friedman & B. Adams, *The Followers of Horus: Studies Dedicated to Michael Allen Hoffman, 1944-1990*, London 1992, s.235-246.

G. Vittmann, 'Riesen' und riesenhafte Wesen in der Vorstellung der Ägypter, (Beiträge zur Ägyptologie 13), Wien 1995.

NOTER

- 1 B. Midant-Reynes, *Préhistoire de L'Égypte*, Paris 1992, s.226, fig. 18.
- 2 For brugen af "skræmmende væsner" i ritualer, se G. Pinch, *Magic in Ancient Egypt*, London 1994, s.33-46.
- 3 Pinch, *Magic*, s.41, fig. 20.
- 4 D. Meeks, 'Fantastic Animals', i D.B. Redford, *Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, Cairo 2001, s.506.
- 5 P.E. Newberry, *Beni Hasan II*, London 1891, pl. IV, XIII.
- 6 Midant-Reynes, *Préhistoire*. s.226, fig. 18.

- 7 Pinch, *Magic*, s.41, fig. 20.
- 8 Newberry, *Beni Hasan II*, pl. IV, XIII.
- 9 Meeks, 'Fantastic Animals', s. 506.
- 10 Newberry, *Beni Hasan II*, pl. XVI. For et yderligere eksempel på en grif som "husdyr" se Brovarski, E., 'Ahanakht of Bersheh and the Hare Nome in the First Intermediate Period and Middle Kingdom' i W. K. Simpson & W. K. Davis, *Studies in Ancient Egypt, the Aegean, and the Sudan: Essays in honor of Dows Dunham*, Boston 1981, s.14-30. [Det er tankevækkende, at dyret tydeligvis har fået afkom! LM]

- 11 F.L. Griffith og P.E. Newberry, *El Bersheh II*, London 1894-95, pl. XI, 5.
- 12 Griffith, & Newberry, *El Bersheh II*, pl. XVI.
- 13 Sarkofagtekst 397 = A. de Buck, *The Egyptian Coffin Texts V*, Chicago 1935-1962, s.91.
- 14 Sarkofagtekst 944 = de Buck, *Coffin Texts VII*, s.160.
- 15 For et overblik over de oldægyptiske natur-kategorier, se O. Goldwasser, *Prophets, Lovers and Giraffes: Wor(l)d Classification in Ancient Egypt*, Wiesbaden 2002, s.39-89.

Oplevelser i den græsk-romerske by Tebtunis

Kim Ryholt

I oktober i år deltog jeg i den fransk-italienske arkæologiske ekspedition, der siden 1988 har foretaget udgravninger i Tebtunis i Fayum. Jeg har igen det meste af min tid ved universitet beskæftiget mig med papyri fra denne by, frem for alt fra tempelbiblioteket, men det er mange år siden, jeg sidst havde haft anledning til at danne mig et førstehånds indtryk af stedet. Jeg slog derfor straks til, da udgravningslederen, professor Claudio Gallazzi, tilbød mig at deltage i udgravningerne og hjælpe med at studere de store mængder demotiske tekster, de har fundet.

Tebtunis er på mange måder en fantastisk arkæologisk lokalitet [fig. 1]. Byen ligger et stykke ude i ørkenen ved den sydligste del af den frugtbare Fayum-oase, syd-vest for Cairo. Denne placering gør byen usædvanlig rig på oldtidslevn, for her er så tørt, at organisk materiale har optimale muligheder for at overleve. Dette betyder, at arkæologerne har kunnet udgrave tusindvis af papyri og ostraka fra oldtidens Ægypten, langt flere end noget andet sted i landet, samt store mængder genstande fra dagliglivet. Således er der også fundet mange tekstiler, der har nogenlunde samme overlevelseshæbetingelser som papyri. Samtidig er selve byen både forholdsvis stor og velbevaret.

Vi har med andre ord at gøre med et af de få steder i Ægypten, hvor forskerne har mulighed for at

arbejde med en rig kombination af tekster, materiel kultur og bygninger. Kun byens vigtigste tempel er dårligt bevaret, da det i senere tid blev anvendt som stenbrud. Tebtunis er på mange måder en græsk-romersk pendant til Ramessidetidens Deir el-Medina, der som bekendt er det bedst dokumenterede samfund fra det Ny Rige. Der er dog den væsentlige forskel, at Tebtunis er langt større og udgør et typisk samfund, hvor Deir el-Medina jo er et ret specialiseret samfund og derfor ikke i samme omfang kan bruges til at generalisere om samtiden.

De første udgravninger i Tebtunis blev foretaget over knap fire måneder i 1899-1900 under ledelse af de berømte engelske papyrologer Grenfell og Hunt, og en ganske kort udgravning på to uger fandt sted under ledelse af den tyske arkæolog Otto Rubensohn i 1902. Fra 1929 til 1936 blev Tebtunis genstand for omfattende udgravninger under ledelse af forskellige italienske arkæologer. Herefter lå området hen i et halvt århundrede, inden udgravningerne blev genoptaget af Claudio Gallazzi.

Livet i en ørkenteltlejr

Inden jeg kaster mig over selve Tebtunis, føler jeg mig fristet til kort at beskrive livet i ekspeditionens teltlejr ude i ørkenen [fig. 2]. Dette var en noget anderledes oplevelse end mine langt hyppigere ekspeditioner til papyrussamlinger på museer og bibliote-

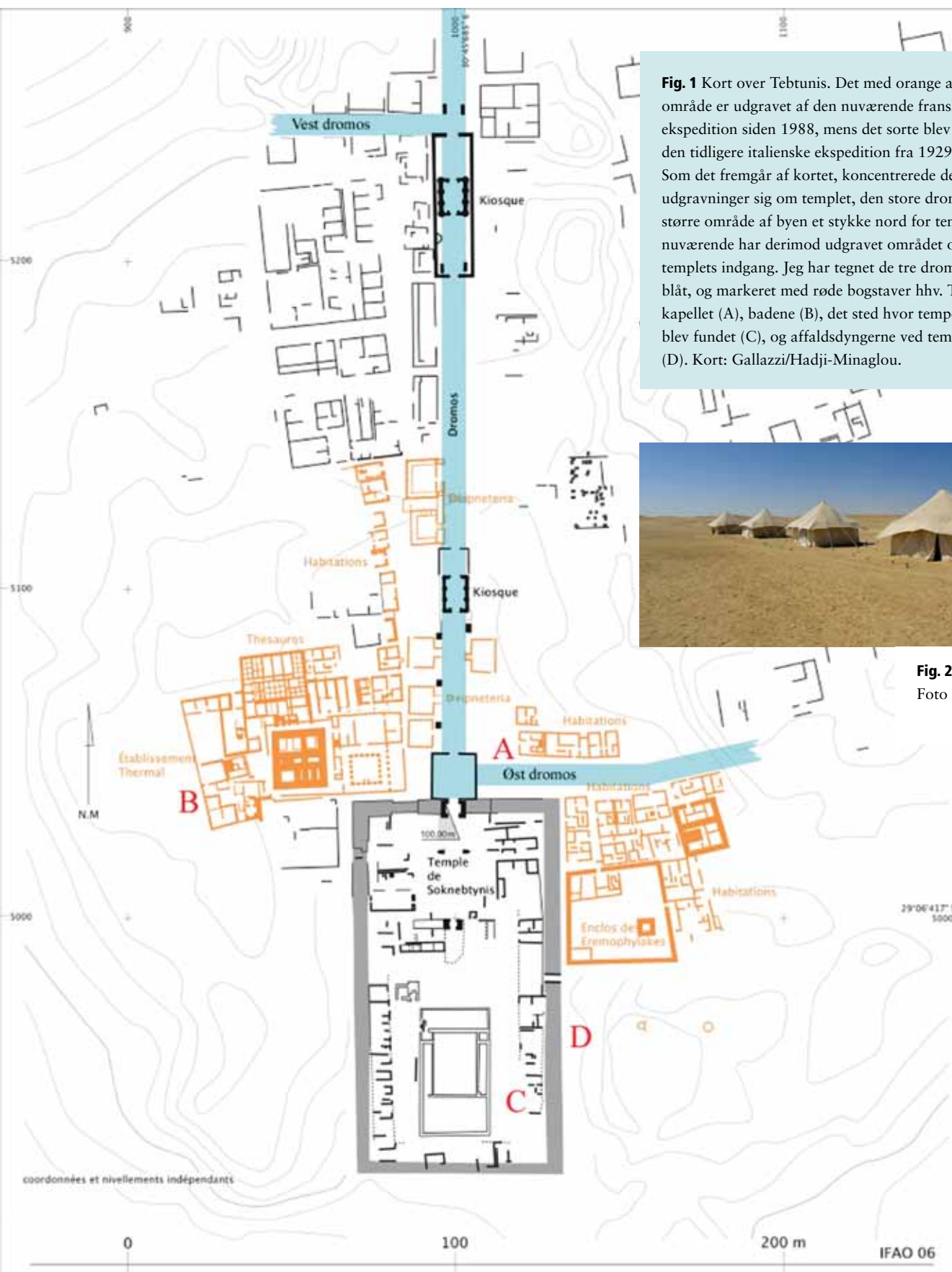

Fig. 1 Kort over Tebtunis. Det med orange anførte område er udgravet af den nuværende fransk-italienske ekspedition siden 1988, mens det sorte blev udgravet af den tidligere italienske ekspedition fra 1929 til 1936. Som det fremgår af kortet, koncentrerede de tidlige udgravninger sig om templet, den store dromos, og et større område af byen et stykke nord for templet. Den nuværende har derimod udgravet området omkring templets indgang. Jeg har tegnet de tre dromoi op med blå, og markeret med røde bogstaver hhv. Thermuthiskapellet (A), badene (B), det sted hvor tempelbiblioteket blev fundet (C), og affaldsdyngerne ved templets østside (D). Kort: Gallazzi/Hadji-Minaglou.

Fig. 2 Vores teltejr.
Foto KR.

Fig. 3 Kig ned ad den romerske dromos, der var byens hovedgade, mod Soknebtunis-templet. På højre og venstre side ses flere sinkser, der parvis markerer indgangen til tre af de deipneteria eller spisesale, hvor man festede. Fra Rondot 2004.

ker, hvor jeg typisk bor på et hotel og har caféer og restauranter lige rundt om hjørnet. I Tebtunis boede vi i telte, der er stort set identiske med de telte som Grenfell og Hunt benyttede sig af mere end hundrede år forinden. Gulvet i teltene er det bare ørkensand. Det er derfor vigtigt at tjekke for slanger og skorpioner, som der er mange af. Udgravningslederen blev engang stukket af en skorpion og var alvorligt syg i flere dage. Af samme grund stiller man ikke noget på sandet; de sparsomme genstande, man har medbragt, opbevares på bordene eller hænger fra snore spændt ud i teltet.

Der er hverken rindende vand eller fast elektricitet. Der bliver kørt drikkevand ind på flasker og badevand i kæmpe beholdere. Der er adgang til ét bad hver dag efter kl. 17:00, hvor det hurtigt begynder at blive mørkt, og dagens feltarbejde ophører. Badet foregår i et telt, der er opdelt i to halvdele med et stykke kanvas. På den måde kan to personer bade samtidigt, hvilket hurtigt bliver en hyggelig social rutine. Badet består af en balje og en halv plastikflaske. Badedrengen henter en spand vand til hver person og flasken bruges så til at hælde vandet over sig. Vandet er blevet varmet op af solen i løbet af dagen og har en yderst behagelig temperatur, og det er en skøn oplevelse at gå fra badeteltet og tilbage i lejren gennem ørkensandet i en let brise.

En støjende dieselgenerator leverer strøm i nogle få timer hver morgen og aften. Det er på eget ansvar at oplade sin computer. Generatoren er ustabil og har flere computere og harddiske på samvittigheden, og det er en katastrofe, når der er for store effektudsving, for elektronikken i det moderne udstyr brænder simpelthen sammen. Kl. 21:30 slukkes

generatoren, og lejren ligger hen i fuldstændigt mørke, bortset fra de stearinlys, vi alle var forsynet med. Nogen sidder og arbejder med deres feltnoter, læser en bog, eller ser en film på deres laptop. Man kan se deres skygger på teltvæggene. Det meste af natten kan man høre de vilde hunde, og jeg blev advaret mod at gå udenfor når det var mørkt, for hundene kan være aggressive.

Den første morgenmad indtages kl. 4:30, hvorpå arkæologer og andet godtfolk drager op på ruinhøjen. Der er også en sen morgenmad kl. 6:30, men der er næsten ingen folk til stede. Den er beregnet til dem, der ikke udgraver og derfor kan nyde den luksus at stå senere op. Jeg deltog kun i frokosten et par gange, da jeg næsten hver dag kørte den lange vej til ruinhøjen Karanis. Her ligger Ali Radwan Storage Museum (opkaldt efter en ægyptisk arkæolog), hvortil alt det arkæologiske materiale, der bliver fundet i hele Fayum, bliver bragt, når sæsonen slutter. Dette såkaldte Storage Museum, hvortil offentligheden ikke har adgang, er bygget som et mindre fort med udkigsposter og bevæbnede vagter. Formålet er da også at sikre antikviteterne mod plyndring. Der findes sådanne storage museums i alle distrikter i Ægypten, og det var takket været disse anlæg og deres vagter, at så mange genstande overlevede de omfattende forsøg på plyndringer under revolutionen i januar.

Aftensmaden indtages kl. 19:00. Der serveres først suppe og derpå en hovedret. Normalt serveres der kun kød til frokosten, så aftensmaden er vegetarisk. Kokken vidste dog præcis, hvem af os, der ikke havde spist frokost, og vi fik så vores kød til aftensmaden. Det var altid lækkert mørt. Vi sluttede af med hjemmelavet dessert. Maden var på mange måder enkel,

men altid ret lækker, og der var en hyggelig stemning og interessante samtaler i spiseteltet.

Byen Tebtunis

Tebtunis blev grundlagt omk. 300 f.Kr. Som så mange andre byer i Fayum blev den tilegnet krokdilleguden Sobek, der her blev tilbedt under navnet Soknebtunis, hvilket betyder "Sobek, herre over Tebtunis". Byen er tydeligvis grundigt planlagt og orienteret strengt nord-syd (se fig. 1). Den afgrænses mod nord af det frugtbare område, hvor templets og indbyggernes jorde befandt sig, og mod syd af det Soknebtunis tempel, der lå med ryggen ud mod den åbne ørken. Dette var byens hovedtempel. Det er ca. 63 x 115 meter stort og blev regnet til den vigtigste kategori af templer i romertiden. Ved siden af hovedtemplet var der andre mindre templer og kapeller.

En processionsvej forbinder hovedtemplet med det frugtbare område. Sådanne processionsveje var et fast element tilknyttet de ægyptiske templer. De betegnes som dromos i de græske tekster (i flertal dromoi). Sådanne dromoi udgjorde de ægyptiske byers hovedgader, og man kunne ganske passende betegne dem "Bredgade" eller "Broadway". Oprindeligt var hovedgaden i Tebtunis, der blev kaldt Soknebtunis' dromos, nemlig mere end 30 meter bred. Den var dengang anlagt i lersten. Senere blev den brolagt med rigtige sten, hvilket har været en betydelig udgift, og dens bredde blev reduceret til seks-syv meter [fig. 3]. I den mange meter fri zone, der stod tilbage på hver side af den renoverede hovedgade, blev der anlagt nye bygninger.

Hovedgaden

På hver siden af byens hovedgade, tættest på Soknebtunis-templet, ligger der flere deipneteria, dvs. spisesale. De blev anvendt ved festlige lejligheder, sandsynligvis af de højere rangerende indbyggere, f.eks. når der var procession, dvs. når guden blev båret ud af templet til offentlig skue i forbindelse med vigtige festdage. Processionerne var forbundet med festivitas, der sædvanligvis indebar musik, mad og drikke. Samtidig udgjorde de en mulighed for at få hjælp fra guderne. Dette foregik skriftligt ved at nedfælde to spørgsmål som parvise udsagn på små stykker papyrus: f.eks. "skal jeg rejse" / "skal jeg ikke rejse". Disse blev så foldet og forseglet og derpå forelagt guden, der udvalgte den af de to sedler, der indeholdt det korrekte udsagn. Spørgeren fik så denne seddel tilbage fra præsterne. Et typisk orakelspørgsmål fra Tebtunis lyder:

Fig. 4 Et hus dukker frem fra sandet. Fra Gallazzi/Hadjiminaglou 2000.

Det er Sokonopis søn af Pachois som taler foran Soknebtunis.

Min store herre, Soknebtunis! Angående Nanufesuchos datter af Pachois, hvis det er hendes gode skæbne at gifte sig med Imuthis søn af Phanesis, så giv mig denne seddel tilbage.

Her er det altså en bror, der spørger guden, om det er en god idé, at hans søster gifter sig med en bestemt mand. Den anden seddel vil have haft stort set samme ordlyd, blot negativt formuleret "hvis det er hendes gode skæbne ikke at gifte sig med ...". Da den citerede seddel stammer fra en affaldsdyng, må Sokonopis have fået den anden seddel retur og derfor konkluderet, at Imuthis ikke var en passende mand for hans søster. Der kendes i dag omkring 500 sådanne orakelspørgsmål, og de stammer stort set alle sammen fra Tebtunis. Sådanne tekster kan måske synes trivielle, men de udgør et vigtigt socialt studie, eftersom de kaster lys over, hvilken bekymring folk levede med i deres dagligdag.

Langs hovedgaden findes der endvidere private huse [fig. 4 og 5]. De fleste er anlagt som rektangulære

Fig. 5 Kælderen under et hus. Foto KR.

Fig. 7 Badekar. Foto KR.

Fig. 8 Fodbad. Foto KR.

Fig. 6 Thermuthis-kapellet på gadehjørnet udenfor Soknebtunis templet. Fra Gallazzi/Hadji-Minaglou 2000.

boligblokke, imellem hvilke der er større eller mindre sidegader. I en af boligblokkene, ud mod hovedgaden, er der identificeret fire butikker.

Den store hovedgade er forbundet med to mindre dromoi, der støder vinkelret til fra henholdsvis øst og vest. Den ene østlige udmunder lige udenfor Soknebtunis templet, mens den vestlige ligger omkring 200 meter længere nordpå. Da en dromos altid fører ud fra et tempel, må der også have ligget templer for enden af disse to dromoi, og vi ved da også fra papyri fundet i Tebtunis, som nævnt nedenfor, at den øst-gående dromos førte til et Osiris tempel. Dette tempel ligger stadig begravet under sandet, uberørt siden oldtiden.

Thermuthis kapellet

Et godt eksempel, der viser, hvor tæt vi kan knytte tekster til bygninger og mennesker, vedrører et kapel som ligger på gadehjørnet udenfor Soknebtunis templet [fig. 6]. Der er ikke tvivl om, at den pågældende bygning er et kapel. Dette fremgår både af arkitekturen og det faktum, at bygningen har sin egen korte processionsvej, der fører fra kapellet og hen imod Soknebtunis' store processionsvej. Der er imidlertid ikke fundet nogen tekster i kapellet, der kan fortælle os, hvilken gud det var tilegnet. Svaret finder vi i en papyrus, der blev udgravet af Grenfell og Hunt i 1899/1900. Papyrussen indeholder et skøde optegnet i forbindelse med, at en kvinde ved navn Tharmuthis, datter af Hakes og Tharmuthis, erhverver retten til at udføre gudstjeneste for gudinden Thermuthis i hendes kapel. (Jeg anvender her den græske gengivelse af navnet på den ægyptiske korngudinde som ægyptologer oftest kalder Renenutet.) Dokumentet anfører kapellets præcise belig-

genhed ved at optegne, hvad kapellet grænser op imod i sydlig, nordlig, østlig og vestlig retning.

Syd: Gudevejen og tilbedelsesstedet for Tefresudjs dromos.

Nord: kvinden Tharmuthis datter af Pachois' hus som (nu) tilhører en anden.

Øst: Hakes' hus som (nu) tilhører hans børn.

Vest: den dromos, der tilhører tilbedelsesstedet for Soknebtunis den store gud.

Da kapellet ligger direkte ud mod Soknebtunis' processionsvej på østsiden og endda overfor den bygning, hvor guden kunne tilbedes udenfor templet, befinder vi os helt nede ved templets indgang. Samtidigt erfarer vi, at der også befinder sig en dromos syd for kapellet. Der kan altså ikke være nogen tvivl om, at det i dokumentet omtalte Thermuthis-kapel er identisk med det kapel, der er udgravet på gadehjørnet, skråt overfor Soknebtunis templets indgang.

Dokumentet giver os yderligere informationer af interesse. For det første fortæller det os, at den øst-gående dromos tilhører guden Tefresudj, der er et af Osiris mange navne. For det andet, at de to private huse hhv. nord og øst for kapellet har tilhørt en kvinde ved navn Tharmuthis, datter af Pachois, og en mand ved navn Hakes, samt at det førstnævnte er solgt til en tredje unavngiven part, mens det andet er overladt til den tidligere ejers børn, sandsynligvis testamentarisk. Det kan desuden bemærkes, at navnene på de oprindelige ejere til disse to huse er de samme som Tharmuthis' forældres. Nu er disse navne ikke ualmindelige, men det kan ikke desto mindre overvejes, om familien har ejet de to

huse, der lå op ad det kapel, hvor flere familiemedlemmer havde tjent gennem tiden.

Badeanlæg

Knap 50 meter nede ad en smal sidegade, mod vest fra templets indgang, ligger byens badeanlæg. Det er opdelt i to afdelinger, muligvis en for mænd og en for kvinder. Mellem de to afdelinger er der en større cisterne. Det sydlige af de to afdelinger består af en entré og et forrum med fire søjler, der vel har været beregnet til omklædning. Bagved er der to rum med forskellige bademuligheder. Det første rum har pladser, hvor man kan sidde med fodbad og få hældt vand over sig [fig. 7]. Det næste har to store badekar [fig. 8]. Begge steder er arkitekturen opbygget således, at de badende sidder overfor hinanden og kan tale sammen. Der har utvivlsomt fundet mange spændende samtaler sted her, fra forretninger til familieforhold og sladder. Et varmeanlæg sikrer, at gæsterne kunne nyde lunt eller varmt vand efter ønske, og en mindre indbygget fordybning menes at have indeholdt olie til massage eller parfume.

Tempelbibliotek og affaldsdynger

Jeg har i DÆS-regi både talt og skrevet om templebiblioteket fra Tebtunis ved flere lejligheder og vil derfor fatte mig i korthed i dette bidrag. Tempelbiblioteket, der er det eneste kendte fra oldtidens Ægypten, blev fundet i to små kælderrum i en bygning indenfor den østlige tempelmur. Bygningen blev lokaliseret og udgravet i 1931. Desværre efterlod den italienske ekspedition alle de bygninger, som var blevet gravet fri for sandet, utildækkede og den foretog ikke nævneværdigt konserveringsarbejde. De fleste af disse bygninger er derfor stærkt medtagne i dag. Dette gælder ikke mindst husene indenfor templets mure, og de rum, hvor templebiblioteket blev fundet, er helt ødelagte. Her var der således ikke meget nyt at lære.

Derimod blev jeg en del klogere på templet og dets litterære bogbestand, da jeg gennemgik en stor del af de mange papyri, der er fundet lige på den anden side af templet østmur. Dette område blev anvendt til affald. Tydeligvis havde præsterne for vane at holde templet rent ved at tømme deres affald ud igennem den port, der befinder sig nogenlunde midt i østmuren. Der var to overraskelser iblandt de papyri, jeg gennemgik. For det første kunne jeg identificere mange ældre tempeltekster. Hvor de papyri, der blev fundet i templebiblioteket, stammer fra romertiden, daterer papyrusserne i affaldsdyngerne sig især fra ptolemæertiden. I enkelte tilfælde er der endog tale om ældre afskrifter af de

selvsamme tekster. Her kan vi altså følge tempellitteraturens overlevering gennem tiden. Ældre, slidte papyri blev kopieret over på nye ruller (som de der er fundet i biblioteket), og de gamle ruller blev smidt ud i affaldsdyngerne.

En anden overraskelse var en række ganske små papyrusfragmenter fra romertiden. Flere af dem lignede påfaldende tekster, jeg kender fra Papyrus Carlsberg-samlingen, og pludselig fandt jeg en lille stump, som jeg straks kunne placere i forhold til en papyrus, jeg publicerede for mange år siden. Der kan derfor ikke være tvivl om, at de stammer fra templebiblioteket, men de blev fundet på den anden siden af tempelmuren. Hvordan tilstedeværelsen af disse fragmenter skal forklares er stadig usikkert. De er alle fundet tæt på overfladen, og jeg hælder mest til den idé, at de stammer fra 1930, hvor templebiblioteket blev fundet af lokale og delvist udplyndret. Det blæser ofte i ørkenen og det vil have været helt umuligt at bære de yderst skrøbelige papyri bort, uden at småstumper faldt af og fløj væk, med mindre man kunne opføre et læskur og samtidigt havde gode beholdere til at opbevare materialet. Men det var næppe tilfældet under disse rovudgravninger, der foregik i det skjulte.

Krokodillegravpladsen

Guden Sobek i alle hans mange former, også Soknebtunis, havde et helligt dyr, der blev tilbudt i Fayum: krokodillen. Akkurat ligesom vi kender det fra den hellige Apis tyr, blev der ved hvert tempel udvalgt en særlig krokodille, og det udkårne dyr fik bolig i nærheden af templet og levede et slags luksusliv på en kost af brød, kød og vin. Strabo (*Geografi* 17.1.38) giver en kort, men interessant beskrivelse af dette i forbindelse med sit besøg i byen Arsinoe i Fayum. Når den hellige krokodille døde, fik den en fornem begravelse, og dens efterfølger blev udvalgt. I Tebtunis ligger gravpladsen for de hellige krokodiller et par hundrede meter ude i ørkenen direkte syd for templet. På nogle få uger udgravede Grenfell og Hunt flere tusind af disse mumier. Det var ikke fordi mumierne selv interesserede dem, men ved et tilfælde opdagede de, at der var anvendt papyri som fyld indeni nogle af dem. Mumierne blev derfor systematisk revet fra hinanden, og det viste sig, at ca. 1 ud af hver 50 indeholdt papyri.

De fleste papyri var tilfældige dokumenter som var kasseret, men i nogle få tilfælde blev der fundet papyri, der var direkte tilknyttet gravpladsen. Dette var såkaldte kultforeningsdokumenter. Disse foreninger er et yderst interessant fænomen, som er bedst dokumenteret i forbindelse med Tebtunis. De kan på

Fig. 9 Vand fra den nærliggende tomatplantage trænger op gennem ørkensandet og nærmer sig støt ruinhøjen. Foto KR.

flere måder sammenlignes med moderne fagforeninger. De blev dannet af lavtrangerende præster for at støtte hinanden socialt og økonomisk. Der blev afholdt møder, hvor der blev valgt en formand for ét år ad gangen, og der blev ved afstemning vedtaget regler, som blev nedfældet på skrift og underskrevet af medlemmerne. Foreningerne i Tebtunis havde typisk 25-30 medlemmer, der alle betalte månedskontingent, og møderne blev afholdt ved kapellerne på krokodillegravpladsen, hvor de fleste af medlemmerne arbejdede. De var forpligtet til at bistå hinanden i diverse krisesituationer, f.eks. når et familiemedlem skulle begraves. Her skulle der hjælpes både med at holde den efterladte oppe psykisk, men også med at bekoste selve begravelsen, hvilket var en betragtelig udgift. Af samme grund delte foreningsmedlemmer og deres familier ofte gravsteder. Ligeledes skulle man hjælpe hinanden i alvorlige situationer som sagsmål eller fængsling. På den sociale side blev der løbende afholdt foreningsfester, ofte sammen med foreninger i andre byer, som man besøgte. Disse foreninger var livsvigtige for medlemmerne, og i et forsøg på at sikre indbyrdes loyalitet og støtte, der jo var deres hovedformål, blev der udarbejdet regler samt fastsat bødestrafte af forskellig størrelse for asocial opførsel. Der var således bøder for at udeblive fra møder, men særlig hårdt blev det straffet, hvis medlemmer spottede hinanden eller – hvad der var værre var – begik utroskab indenfor foreningen. For de læsere, der måtte være interesserede i at læse mere om dette fænomen, findes der en grundig præsentation på dansk i en lille letlæst afhandling af Wolja Erichsen ved navn *Ægyptiske Kultforeninger i Ptolemæertiden* fra 1949.

Dræbertomater

Jeg har forsøgt i dette korte bidrag at give en idé om, hvad der gør Tebtunis til en vigtig arkæologisk lokalitet. Jeg har udvalgt nogle enkelte sider, der har min interesse, men mange andre kunne have været valgt. Under sandet i Tebtunis ligger der en yder-

ligere rigdom af arkæologisk materiale som det vil tage mange årtier at udgrave: veje, huse, templer, skulpturer, tusinder af papyri og alskens brugsgenstande. Desværre vil det arkæologiske æventyr ikke kunne fortsætte længe nok ud i fremtiden til at sikre dette materiale, og vi må forlige os med tanken om, at meget af det vil gå tabt, med mindre der sker noget nær et mirakel. Den største fjende vil nok komme som lidt af en overraskelse for de fleste læsere: det er nemlig tomater!

I et forsøg på at skaffe mad nok til landets stadigt voksende befolkning øger de ægyptiske regeringer hvor det end er muligt løbende kunstvandingen for at skabe mere frugtbar jord. Dette gælder også Fayum-oasen, hvor der er gravet kanaler nær Tebtunis. Det er ikke tilladt at anlægge marker og planter overalt, men mange steder opstår der ikke desto mindre ulovlige landbrug. Således også ved Tebtunis. Her er der anlagt en stor ulovlig tomatplantage, hvortil der føres vand fra den nærliggende kanal. Som et resultat heraf trænger der nu vand gennem ørkensandet i store mængder. Dette er ganske enkelt katastrofalt, for når vandet kommer i kontakt med skrøbelige organiske levn som f.eks. papyri, tekstiler, og trægenstande formulerer de ganske hurtigt. En stor del af den formentlige krokodillegravplads ligger direkte under plantagen og må allerede været gået helt til grunde. Vandet nærmer sig støt den arkæologiske lokalitet i takt med, at tomatplantagen udvides, og vand trænger op igennem sandet blot nogle hundrede meter borte [fig. 9]. Når vandet snart når helt hen til ruinhøjen, vil de kostbare med skrøbelige organiske levn hurtigt rådne bort, og en vigtig del af den gamle kulturarv vil gå tabt for evigt.

Litteratur

C. Gallazzi & G. Hadji-Minaglou, *Tebtunis I. La reprise des fouilles et le quartier de la chapelle d'Isis-Thermouthis*, Cairo 2000.
V. Rondot, *Tebtunis II. Le temple de Soknebtynis et son dromos*, Cairo 2004.

Obeliskteknik

Boganmeldelse

Lise Manniche

Efter at have skrevet et par artikler om emnet udgav Armin Wirsching i 2007 en bog, der nu foreligger i en ny, revideret udgave **[fig. 1]**: *Obeliskens transportieren und aufrichten in Ägypten und Rom*, Nordstedt 2010 (140 sider med 71 figurer). Revisionen består primært af tilføjelsen af kapitel 5 om obeliskernes transport fra Tiberens munding til Rom samt tilføjelser til kapitel 6 om obeliskens i Istanbul. Da den berører en problematik, som de fleste har diskuteret eller i hvert fald har tænkt over, er det opportunt i denne anmeldelse at give et lidt længere referat af bogens nye, interessante teorier, suppleret med flere billeder. Wirsching er ingeniør af profession, men han har tillige en god forståelse af ægyptiske billeders særegne komposition og fortolkningen af dem.

I stenbruddet

I stenbrydningsfasen gælder det først og fremmest om at forstå granittens karakteristika. Granitmassen er naturligt delt lodret og vandret, ikke i rette vinkler, men dog i kvadre af forskellig form. Når overfladen forvitrer, bliver kanterne afrundede, og for at komme til brugbare steder, skal man ned under det øverste lag. Dette sker ved hjælp af de doleritkugler, der er fundet eksemplarer af i stenbruddet i Aswan **[fig. 2]**. Når man er nået frem til en vandret sprække, har man den liggende obelisks øverste side. Herefter borer man gruber (90-110 cm) i obeliskens planlagte bredde for at søge efter eventuelle sprækker. På siderne af den ufuldendte obelisk kan der ses lodrette spor i omkring 30 cm bredde, som om stenen var fjernet med en stor isske. Bunden af gruben har ligeledes afrundede fordybninger **[fig. 3]**. På grund af de ganske regelmæssige, lodrette baner foreslår Wirsching, at der har været anvendt et

halvcirkelformet metalbor

[fig. 4]. Kobber kan synes et for blødt materiale til denne proces, men det er faktisk dets styrke, da slibemidlet (tørt kvartssand) vil sætte sig fast i boret og gøre det endnu mere effektivt. Da den modstående

Fig. 2

Doleritkugler. Foto LM.

Fig. 3

Mærker langs de vertikale og horisontale sider. Foto LM.

Fig. 4

Halvcirkelformet metalbor. Fra Wirsching, fig. 5.

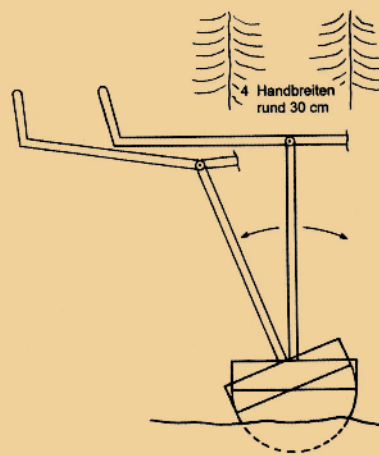
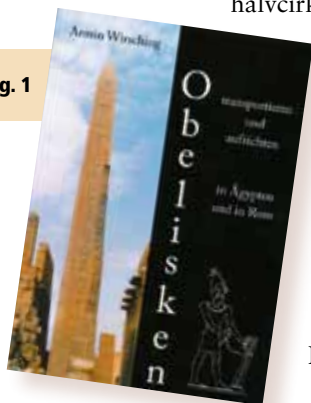

Fig. 1

granitvæg frembyder de samme lodrette spor, forestiller Wirsching sig, at der har været anvendt et dobbeltbor, forbundet med en stang med en stenvægt, der i sig selv ville frembringe det lodrette momentum. Den væg, der ville stå tilbage mellem borebanerne, kunne slås væk med doleritkuglerne efterhånden som arbejdet skred frem. Til det vanskelige arbejde med at frigøre undersiden mener Wirsching, at der er benyttet vandrette, cylindriske bor, og han sammenligner med spor fundet andetsteds. Efterhånden som der kom luft under obelisk, kunne den støttes af cedertræsstænger.

Transport til floden

Man forestiller sig oftest, at obelisk blev trukket afsted ad en rampe (ligesom kolossalstatuen afbildet i Djehutyhoteps grav i el-Bersha) – ruller ville være umulige at administrere. Hvis én mand kunne trække f. eks. 100 kg, ville det kræve en styrke på 3230 mand til at trække Hatshepsuts obelisk, hvilket ville nødvendiggøre stor fri plads omkring obelisk. Derimod ville vægten mere rationelt kunne "stages" afsted ved brug af de før omtalte træstænger, hvis der forinden var bygget en rampe i tre trin på ruten [fig. 5]. Hvis der blev anvendt 35 stænger på hver side, og hvis 500 mand var involveret, ville en obelisk som Hatshepsuts med to "tag" i minuttet kunne flyttes sin egen længde på tre timer. For at forhindre at stammerne blev slidt ved berøring med obelisk, kunne de have været forsynet med "manchetter" af bronze (sådanne beskyttere kendes fra skibstakkelage LM).

Transport på Nilen

Indtil nu foreligger der kun formodninger om, hvordan en obelisk kom fra sin plads ved floden til sit transportskib. Dette problem må nødvendigvis diskuteres sammen med teorierne om transport af andre tunge vægte på floden, navigation af fartøjerne og deres fremdrift. Allerede Cheops havde løst problemet, da han fik fragtet 40 t tunge granitbjælker fra Aswan til Giza. Med oldtidens teknik ville det simpelthen ikke have kunnet lade sig gøre at få en så tung sten ombord på et skib! Den eneste realistiske mulighed var at foregribe Archimedes' teori om, at når man nedsænker et legeme i vand, vil det miste så meget af sin vægt som vægten af den mængde vand, det fortrænger. Med andre ord: stenen blev hængt op og flød i vandet. Hatshepsuts velkendte afbildning af to obelisker, der ligger bund mod bund på en pram, giver ikke et realistisk billede af processen, men har til formål at demonstrere, at hun faktisk transporterede to obelisker ved samme lejlighed

fra Aswan til Luxor. I det virkelige liv foregik det på en anden måde: en obelisk blev ophængt mellem to pramme, der blev trukket *med* strømmen på Nilen af en slæbebåd. En obelisk på 40 t kommer i vand til at veje 25,1 t. Hver del af en dobbeltpram bærer halvdelen heraf, dvs. 30% af den vægt, obelisk havde på land. Dobbeltprammen skal have kraftige bjælker at ophænge obelisk i mellem sig [fig. 6]. Anbringelsen foregår ad en rampe lavet end vandspejlet, der i forvejen er bygget i en tørdok (i tørketiden januar – maj).

Wirschings teori bekræftes af en afbildning fra 5. dynasti af en søjletransport gengivet på Unas' processionsvej. Blot at rekonstruere hvad vi ser, giver ingen mening. Wirsching piller alle elementerne fra hinanden og sætter dem sammen igen på en meningsfuld måde og viser dermed god forståelse af det aspektive princip i den ægyptiske kunst. Dobbeltprammens fremdrift sikres af strømmen, men navigationen foregår med en slæbebåd bemannet af roere. At Hatshepsut viser tre rækker af ti både foran obelisk kan forklares ved, at hun har gjort det til en særlig festlig lejlighed ved at lade flåden modtage obeliskerne ved ankomsten til Theben. Unas' kunstnere har afbildet hele processen korrekt og har dermed skrevet "teknikhistorie".

Der var således i princippet tre fartøjer til én obelisk. Ved at anvende dobbelte dobbeltpramme, altså 2x2, kunne vægten af lasten yderligere udliges. I 6. dynasti fortæller Weni om bygningen af et skib, der målte 60 alen i længden (31 m) og 30 alen i bredden (15,5 m) til at transportere et meget tungt offerbord. Dette må have været et den totale bredde af en dobbelt dobbeltpram. Det skib, der beskrives af Ineni i forbindelse med en af Tuthmosis Is obelisker, må også have været sådan et – det målte 120x40 alen (63x21 m). Kongens obelisk på 323 t vejer i vand 204 t og kan let være transporteret mellem de fire pramme, der selv fortrængte vand = vægt. Hatshepsuts afbildning af hendes obeliskskib kan fortolkes på samme måde. Der er endda eksempler på "ottere", 2x4 skibe, der udførte det ellers helt umulige arbejde at transportere stenen til Memnon-kolosserne på 720 t hver fra kvartsitbruddene i Kom el-Ahmar i nord *mod* strømmen til Theben i syd. Der har under alle omstændigheder været tale om meget store fartøjer, selv når de blev set fra siden på flodbredden.

Obelisksætning i det faraoniske Ægypten

Vi har ingen billeder af obelisksætning, ej heller tekster desangående, og obeliskerne selv røber ikke meget om metoden. Vi kan kun sammenligne med

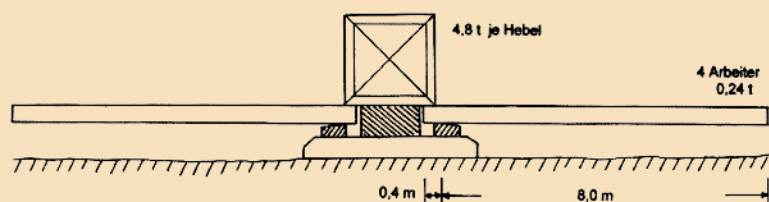

Fig. 5 Snit af obelisk på transportrampe. Fra Wirsching fig. 6.

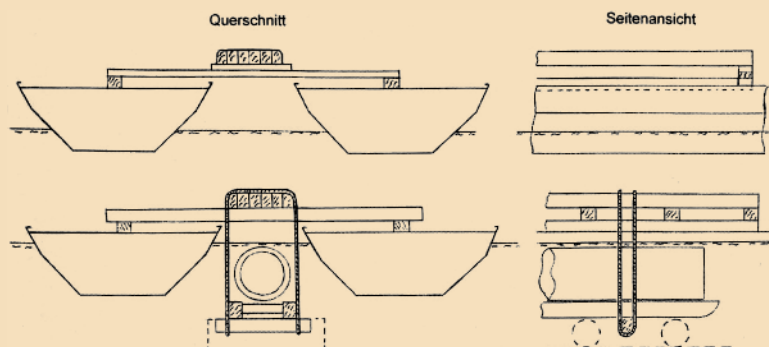

Fig. 6 Snit og profilbillede af granitsøjle ophængt mellem to pramme. Fra Wirsching fig. 15.

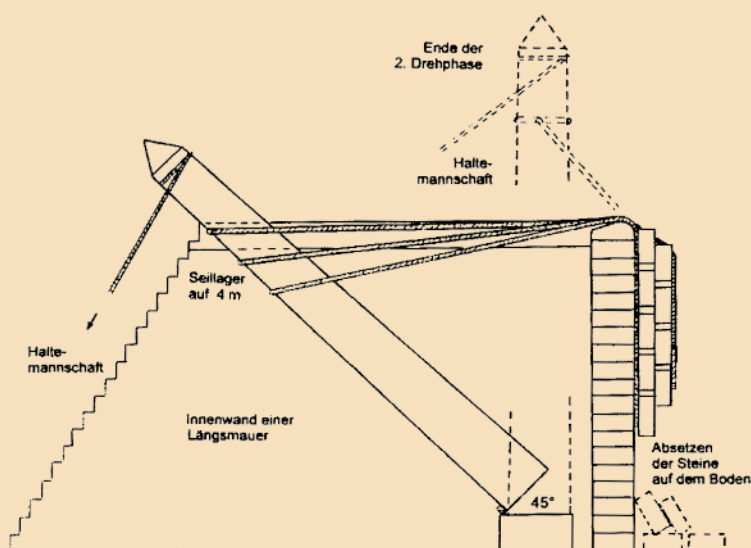

Fig. 7 Sidste fase af rejsningen af en obelisk. Fra Wirsching fig. 38.

den arbejdsgang, der blev anvendt i nyere tid f.eks. i Rom, Paris og New York. Der foreligger flere teorier. Blev de rejst op i lodret stilling? Gled de ned ad en “dæmning”? Eller en kombination af begge disse metoder? Wirsching studerer som udgangspunkt den teknik, der blev anvendt ved genrejsningen af obeliskens på Peterspladsen i 1586, hvor obeliskens samtidig skulle bevæges opad og sidelæns.

Wirsching foreslår, at obeliskens på sin første plads i Rom ca. 200 m vest for den nuværende er blevet anbragt kant mod kant ved sin base. Til første fase blev der bygget høje mure langs obeliskens to sider. Reb blev anbragt under obeliskens øverste fjerdedel og over murenes overkant. Tunge sten ophængt i rebene ville med deres vægt løfte obeliskens op i dens slanke ende. Til anden fase blev der bygget en mur med afrundet overkant på tværs ved basens modsatte side. Rebene med stenene blev flyttet hen over kanten, hvor de ville tynde ned og bringe obeliskens i lodret stilling [fig. 7]. Wirsching har også beregnet, hvor arbejderne skal placeres og stenene manøvreres mest rationelt. Og, ikke mindst, hvordan obeliskens momentum standses i rette tid. Hemmeligheden lå i at administrere meget store kræfter i små doser.

Det sarteste punkt er obeliskens underkant, hvor den hviler, mens den rejses. Nogle obeliskbaser viser tydelige riller. Her har der været anbragt bronze-stænger med afrundet overkant, hvorpå et frem-spring på obeliskens har hvilet [fig. 8]. Når opsætningen var fuldført, blev stumpe slået af og bronze-stangen fjernet, og alle spor af processen forsvandt.

Transport over Middelhavet

Romerne flyttede adskillige obelisker til Rom, begyndende med Augustus' to banebrydende projekter. Man har uden tvivl informeret sig i Ægypten både om obeliskers transport og opstilling. Hvad det første angår, frembød sejlads på havet et nyt problem: skibenes fremdrift skete ikke af sig selv, med strømmen, men den skulle genereres. Der var ingen grund til at ændre på den grundlæggende konstruktion, men slæbebåden skulle gøres stor nok til at give plads til roerne, og den skulle have en mere effektiv hydrodynamisk form, med en vis flexibilitet (til bølgegang) og dog integreret med sin last [fig. 9]. Ifølge Wirschings beregninger ville et sjak på 100 roere ad gangen være passende. Dertil kom to hold på hver 100 andre roere, der var på stand-by. Vand og andre forsyninger til alt dette mandskab kunne transporteres på et separat skib.

Den ene halvdel af en dobbeltpram er fundet under udgravninger ved havnen i Ostia, eller rettere

Fig. 8 På den nederste del af obeliskens i Villa Celimontana i Rom er fremspringet ved obeliskens underkant bevaret og hugget til, men selve obeliskens er ved sin genrejsning rejst på et "mellemlid" af krydslagte travertinblokke. Foto LM.

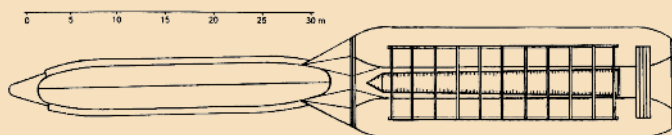

Fig. 9 Romersk dobbeltpram med slæbebåd. Fra Wirsching fig. 54.

aftrykket af den, for den var blevet fyldt med cement for at blive genanvendt som bolværk i kejser Claudius' udvidelse af Trajans havneanlæg. En anden var i oldtiden udstillet i dokken i Pozzuoli ved Napoli, men den gik til grunde i en brand.

Transport ad Tiberen

Her skal den tunge last ikke blot gå mod strømmen, den skal rent faktisk også bevæge sig opad, da niveauet f.eks. på Marsmarken lå flere meter højere end ved flodens munding. Til det formål har man ifølge Wirsching gravet en kanal langs floden og indrettet sluser, der gradvis løftede skibene op. Et bassin fundet ved Augustus' mausoleum, hvor der også blev opsat to obelisker, kan fortolkes som en del af en sådan sluse.

For den sidste strækning af transporten til Rom blev obeliskens "staget" frem på en i forvejen anlagt rampe af mere end 700 mand ad gangen på deres pladser foran og langs med obeliskens – en teknik der allerede var kendt i forbindelse med skibe, der skulle til eller fra vandet.

Obeliskopsætning i Alexandria og Rom

Også når det angik rejsningen af obelisker har romerne gjort studier i Ægypten, ganske særligt i Alexandria. Både der og i Rom var der tale om genbrugsobelisker, som ikke længere havde deres fremspring langs den nederste kant. Kun to af de genbrugte obelisker væltede ikke: den ene af "Cleopatras nåle" i Alexandria (nu i New York) og obeliskens på Peterspladsen, som begge blev genopstillet en tredje gang.

Obeliskens i Alexandria hvilede på bronzeelementer, der ikke var til pynt, men et nødvendigt redskab ved opsætningen. To af dem (fra diagonalt modsatte hjørner og af urelmæssig form) er bevaret. Den ene er fladt med en diameter på 40 cm; det andet er forsynet med to 30 cm lange tappe, hvoraf den ene var fast forankret i obeliskens sokkel med støbt bly og den anden ragede op i en hulning i obeliskens underside.¹ Dette medførte, at de obelisker, der senere blev genanvendt i Rom, var skrøbelige på det nederste stykke, som det ofte har været nødvendigt at fjerne. Bronzeelementerne med tapperne forhindrede obeliskens nederste kant i at blive slidt ved berøring med soklen og overtager dermed fremspringets rolle [fig. 10].

I Rom var hovedtanken den samme, men teknikken forskellig. Den ene af Augustus' obelisker (på Marsmarken) skulle stå på en sokkel, der bestod af tre dele og var hele 6,16 m høj. Soklen var ikke bred nok til at kopiere teknikken fra Alexandria,

Fig. 10 Krabberne under “Cleopatras nål” i New York. Foto LM.

Fig. 11 Løver støbt til den endelige genrejsning af Vatikan-obelisken maskerer de originale astragaler Foto LM.

men der er blevet støbt en kappe omkring den af beton, der udover at gøre den bredere også holdt de tre dele på plads. For resten af processen anvendtes mure og stenvægte som man havde gjort i Ægypten. Bronzeelementerne går nu under navnet “astragaler”, egtl. en betegnelse for spillebrikker. Vi er vel informerede om dem, der sad i Vartikan-obeliskens base inden flytningen til den nye Petersplads. De to med tap vejede 265 kg, de to uden tap 200 kg. De havde kun nedadrettet tap, dvs. at obeliskens mirakuløst stod ganske løst på sit underlag. Rejsningsteknikken har derfor været anderledes her, og Wirsching forestiller sig, at de har anvendt den hejseteknik med stilladser, som Domenico Fontana allerede havde beregnet sig frem til og anvendte ved rejsningen i 1587. De gamle astragaler sidder stadig under obeliskens, men de blev delvis maskeret af nystøbte løver [fig. 11].

Wirschings bog rummer ud over en detaljeret beskrivelse af ovenstående også hans mange beregninger til understøttelse af hans teorier samt mange instruktive tegninger og naturligvis talrige noter og henvisninger til anden litteratur. Mærkværdigvis mangler der omtale af de regelmæssige, firkantede mærker, der ses på de lodrette vægge i stenbruddet i Aswan, og som tidligere har været fortolket som spor af de trækiler, der overhældt med vand og udvidet skulle have fået en stenblok til at løsne sig fra sit underlag (blev de brugt i den indledende fase, hvor det gode vandrette lag skulle lokaliseres?). Bogen giver under alle omstændigheder plausible, nye forklaringer på nogle helt væsentlige spørgsmål angående håndteringen af ægyptiske monolitter.

1 Disse bronzegenstande er nu i Metropolitan Museum i New York. Den flade er i realiteten formet som en “krabbe” (jf. de krabber, som obeliskens nu står på (fig. 10)). Den med tapperne har på det synlige fremspring en dedikationsindskrift: “I år 18 under Cæsar (Augustus), viede Barbarus, ægyptisk præfekt, (denne obelisk). Arkitekten var Pontius”. Se J.-Y. Empereur, *Alexandria Rediscovered*, London 1998, s.118 [LM].

På grund af revolutionen i Ægypten i det tidlige forår 2011 – mere eller mindre præcis lige midt i højsæsonen for arkæologisk gravearbejde – var der flere af de arkæologiske ekspeditioner rundt om i landet, der blev aflyst eller afbrudt, næsten før de var kommet i gang. Og de ekspeditioner, som ikke blev aflyst, blev ofte gennemført med reduceret bemanning. Derfor var bulletiner om nye fund på de forskellige udgravninger ret sporadiske gennem hele foråret, men efterhånden begynder tingene igen at finde deres leje.

Det i januar 2011 nyoprettede antikvitetministerium, der havde Zahi Hawass som øverste chef, blev nedlagt igen i løbet af sommeren, og man gik tilbage til den gamle organisation, SCA (Supreme Council of Antiquities). SCAs hjemmeside er dog ikke blevet opdateret længe og kan pt. næppe bruges som pålidelig kilde. På Zahi Hawass' ellers flittigt opdaterede blogside www.drhawass.com har der ikke været slået nogen nyheder op siden d. 15. august. Hawass er ikke længere chef for SCA. SCA ledes i skrivende stund af Dr. Moustafa Amin.

FUND & FORSKNING

TANIS

Kalkstensblokke med indskrifter

Et fransk hold, ledet af P. Brissaud, som har arbejdet igennem flere år i Tanis, har fundet 120 kalkstensblokke, sandsynligvis oprindeligt fremstillet ved tempelbyggeri under kong Orsokon II (22. dynasti), og genbrugt af senere herskere. Blokkene har formentlig været genbrugt til at bygge en afgrænsningsmur, som omgav en hellig sø ved et Mut-tempel. Søen var 30 x 12 m i om-

Ruinerne af Bubastis. Foto LM.

fang og 6 m dyb. Ud af de 120 blokke er der 78, som har indskrifter. Nogle af blokkene har også farverester. Indskrifterne nævner bl.a. "Mut, herskerinden over *Isheru-søen*". 'Nile Currents', *Kmt* 22/3, 2011, s. 4.

TELL BASTA

Glas og keramik fra Bubastis

Dr. Eva Lange og hendes hold fra SCA og universitetet i Göttingen har været tilbage i Tell Basta/Bubastis siden begyndelsen af oktober 2011. De kunne ved ankomsten til denne lokalitet i det østlige delta heldigvis konstatere, at der ikke havde været noget hærværk eller tyveri på stedet i forbindelse med forårets uroligheder i Ægypten. Flere projekter er sat i gang i Tell Basta, selvom de første uger gik med at dokumentere fundene fra sidste sæson. Det er særligt glas-, keramik- og terrakottavarer, der er tale om, og man håber, at netop disse fund vil give mere viden om den materielle kultur i Bubastis i tiden fra Tredje Mellemperiode til den tidlige middelalder såvel som ny viden om handel og kulturelle relationer med andre områder – både i og uden for Ægypten. <http://telltasta.tumblr.com/>. Lagt på nettet 21. oktober 2011.

Epigrafisk arbejde i templet

Dr. Lange er gået i gang med et større epigrafisk arbejde i templet i Bubastis.

Meningen er, at reliefferne fra Osorkon Is indgangshal skal tegnes over på plastik, efter at man har identificeret de relieffer, som allerede er publiceret af Naville. For det epigrafiske hold har det været en interessant og ret udfordrende opgave at sortere blokkene i publicerede og ikke-publicerede. Mange af dem er enorme, og de ligger stort set alle sammen i store bunker. En af de blokke, som ikke blev publiceret af Naville, er en meget smuk blok (blok Q/5.42), der viser kongen mens han ofrer salve til Bastet. <http://telltasta.tumblr.com/>. Lagt på nettet 21. oktober 2011. Nogle billeder.

GIZA

Ny solbåd afsløret ved Cheops-pyramiden

Tilbage i 1987 opdagede man endnu en solbåd på Giza-plateauet på sydsiden af Cheops-pyramiden. På det tidspunkt var det ikke muligt at udgrave båden, der derfor blev liggende trygt i hullet under de tonstunge dæksten. Siden 2008 har SCA, et japansk hold fra Waseda University og japanske konserveringseksperters arbejdet med forskellige teknikker, som skulle gøre det muligt at udgrave båden. Sidst i juni 2011 kunne man endelig begynde at fjerne de 40 sten, som dækker hullet med båden. Herefter forventes det, at der vil gå flere år med at restaurere

Teltet over den nye båd. Foto LM okt. 2011.

Fra Mayas gravkammer. Foto LM.

båden, før den kan udstilles. Båden ligger delt i mindre stykker, tæt pakket i hullet og er angiveligt mindre end den allerede kendte solbåd. Over stedet har man rejst et solidt markisetelt. Projektet stod stille som følge af januarrevolutionen, men som billedet viser, var døren åben i oktober, hvilket tyder på, at aktiviteterne er blevet genoptaget. <http://news.nationalgeographic.com/news/2011/06/pictures/110624-egypt-wooden-solar-boat-sun-discovered-pyramids-science-archaeology>. Her findes også billeder fra fundet. Lagt på hjemmesiden juni 2011. <http://www.drhawass.com/blog/second-solar-boat-giza>. Lagt på hjemmesiden juni 2011. 'Nile Currents', *Kmt* 22/3, 2011, s.5.

SAKKARA

Grave i Sakkara nu tilgængelige

Som omtalt i forrige nummer af Papyrus havde Zahi Hawass annonceret, at en række grave i Sydsakkara ville blive åbnet for offentligheden. Under DÆS-rejsen i september viste det sig rent faktisk at holde stik. Ved køb af en billet til Horemhebs grav fik vi også forevist andre grave i nabolaget: den ramessidiske Tias grav; fra sidst i 18. dynasti haremsforstanderen Pays grav med en fin sarkofag og et enkelt relief samt graven tilhørende Meryra/Meryneith, offerbordsskriver i Atens tempel i

Memfis, der rummer mange smukke relieffer i gården og to rum med fragmenter af malerier (mere sjældne i Sakkara). Den største oplevelse var dog ubetinget Tutankhamons skatmester Mayas grav, hvoraf selve kapellet i en årrække har været tilgængeligt. Gravkammeret, der lå 20 meter under jorden, er i de senere år løftet op, dels for at restaurere og beskytte det, dels for at gøre det lettere at komme til. To store jerndøre i gården blev åbnet, og ad en smal trappe kunne vi stige ned i de to rum, der overalt er smykket med relieffer af udsøgt kvalitet i "monokrom" stil, dvs. gule figurer på hvid baggrund ligesom nogle af gravkamrene i Deir el-Medina.

Det er SCA, *Egypt Exploration Society* (EES) og forskere fra universitetet i Leiden, som har forestået det store arbejde. Gravene følger alle en nogenlunde ens, arkitektonisk "minitempelplan", og består af en pylon, der følges af en række gårde og herefter tre kapeller. Små lerstenspyramider, ofte beklædt med kalksten, dominerer gravkompleksets bagerste del. 'Nile Currents', *Kmt* 22/3, 2011, s.5 og LM.

Restaurering af trinpyramiden

I det forgangne år har der været flere rygter i den elektroniske presse om den vidtgående restaurering af trinpyramiden, der påbegyndtes i dens sydøstlige

Trinpyramidens imponerende stillads. Foto LM okt. 2011.

hjørne for et par år siden. Her var pyramiden i meget dårlig stand, og reparation var nødvendig. De nye, meget hvide sten har nu bredt sig hen over den nederste del af pyramidens sydside, og et gigantisk stillads (et kunstværk i sig selv) har rejst sig på østsiden. Konsolidering er uden tvivl påkrævet, men man må håbe på, at ordet "nænsomhed" indgår i betragtningerne, således at det ikke hele bygningen kommer til at fremstå som en filmkulisse. (LM)

MEMFIS

Klar til udgravning

I Kom el-Fakhry, syd for Mit Rahina, har Dr. David Jeffreys (chef for *Survey of Memphis*, Egypt Exploration Society) sammen med et hold af ægyptiske og udenlandske arkæologer og ægyptiske arkæologistuderende gjort lokaliteten klar til udgravning. Kom el-Fakhry er en vigtig del af hele det store, memfiske område, da det er her, de ældste bygninger i Memfis findes. Stedet blev udgravet allerede i 1981, men har siden tjent som losseplads for beboerne i Mit Rahina. Nu er de mange lag af moderne skrald fjernet, og David Jeffreys og hans hold i gang med at undersøge lokaliteten på ny og kaste nyt lys over pyramidetidens beboere i den oldægyptiske hovedstad.

<http://www.aeraweb.org/blog/2011-field-season/memphis-field-school-2011/>

Lagt på nettet 27. september 2011. Mange billeder.

HERAKLEOPOLIS MAGNA

Rovgravninger

På grund af manglen på politi i kølvandet på den ægyptiske revolution brød tyve ind på det arkæologiske område Ehnasia el-Medina – en af hovedbyerne under Første Mellemtids herakleopolitanske dynasti. Tyvene påbegyndte en ulovlig udgravning, og selvom *ghaffirerne*, der ikke havde forladt området, forsøgte at fange rovgraverne, nåede de at flygte. Det var dog lykkedes dem at udgrave en del af en kolossalstatue i sandsten. Inspektører kom så hurtigt

som muligt til åstedet og færdiggjorde udgravningen af statuen. Det viste sig at være en to meter høj, siddende, hovedløs statue, som bar tre kongers kartoucher: Sesostri III, Ramesses II og Merneptah. Statuen var altså oprindeligt fremstillet for Sesostri III, og derefter genbrugt af Ramesses II og Merneptah i 19. dynasti.

'Nile Currents', *Kmt* 22/3, 2011, s.6.

Et ptolemæisk genbrugstempel

Andre udgravninger i Ehnasia el-Medina, der ikke har med rovgravninger at gøre, har bragt resterne af et ptolemæisk tempel frem i lyset. Templet var viet til Amon, og de ptolemæiske bygherrer havde genbrugt utallige blokke fra Mellemste og Ny Rige. Både Sesostri III og Ramesses II's kartoucher findes på blokkene såvel som relieffer af begge konger i forskellige stillinger med deres familier og guder fra det ægyptiske panteon. Chefen for denne udgravning, A. Galal, har fastslået, at blokkene på et tidspunkt hørte til et tempel viet til Hathor. Der blev også fundet genstande fra senere perioder, herunder romerske amforer, lamper og segl.

'Nile Currents', *Kmt* 22/3, 2011, s.6.

LUXOR

Karnak og Nilen i Mellemste Rige

Franske arkæologer har i længere tid foretaget udgravninger ved kaj anlægget foran Karnak-templet, og området er

nu yderligere blevet undersøgt af eksperter støttet af det franske forskningsråd CNRS. Deres analyse viser, at templet oprindeligt (dvs. i Mellemste Rige) ikke stod ved flodbredden, da denne lå 4-500 meter længere mod øst. Omkring 400 år senere havde floden arbejdet sig hen imod området foran den 1. pylon. Forskerne hævder ifgl. pressemeldelsen med henvisning til et billede i "en grav i Kongernes Dal", at det der gengivne bassin (en kanal til floden) ikke har eksisteret på den tid. Scenen må være den fra TT 49 fra lige efter Amarna-tiden, hvor templets facade bestod af den 3. pylon. (LM) *Journal of Archaeological Science* 38/12, 2011, s.3204-16. Resumé kan ses på <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305440311001944>

Ptah-templet

Den fransk-ægyptiske ekspedition, der graver i Karnak-templet, har for nylig afdækket en stor konstruktion, nemlig omkransningsmuren rundt om Ptah-templet fra Ny Rige. I løbet af udgravningen rapporterede lederen af ekspeditionen, C. Thiers, at der ligeledes var fundet flere blokke fra selve Ptah-templet. Blokkene kan dateres til Tuthmosis III's tid og hører, indtil videre, til de tidligste dele af Ptah-templet. Den nuværende tempelbygning dateres til ptolemæertiden og blev formentlig bygget på fundamentene af de tidligere bygninger. Blokkene bliver nu konserveret.

Fra de nye franske udgravninger i Karnak. Foto LM.

veret og vil, i det omfang, der er nok af dem, blive restaureret ligesom det var tilfældet med Hatshepsuts Røde Kapel. 'Nile Currents', *Kmt* 22/3, 2011, s.6.

Nye grave i Gamle Gurna

På Luxors vestbred har udgravninger på det sted, hvor de gamle Gurna-huse lå, afsløret nye grave og nye fund. Det drejer sig f.eks. om et meget stort antal mumier og forskellig keramik. Gravene er små og består af to haller og en lang rampe, der var proppet med mumier. Gravene er også dekorerede med passager fra Dødebogen. Ifølge arkæologen Said Marei, ligger den mest iøjnefaldende grav i Gurnet Murayi-nekropolen. Den tilhørte en ypperstepræst fra Month-templet, og den ligger fem meter under sandet. Graven har en stor tværhal og en anden korridor, som er udsmykket med religiøse motiver. 'Nile Currents', *Kmt* 22/3, 2011, s.7.

Deir el-Bakhit

Dette er navnet på det koptiske kloster, der kroner den nordlige bjergknold på vestbredden af Luxor, som kendes som Dra' Abu'l Naga. I manuskripter fra første halvdel af det 19. årh. nævnes det ofte som et referencepunkt for placeringen af embedsmandsgravene i området, hvoriblandt en del af de "forvundne". I de senere år har der i det tyske arkæologiske instituts koncession været udgravninger i gang her. For nylig blev der opdaget en samling på 175 ostraka. Der er breve til klosterfædrene Apa Zacharias og Apa Papas, og der omtales et Sankt Paulskloster, hvilket er særligt interessant, da klostrets oprindelige navn indtil nu var ukendt. Da de to klosterfædre er kendt andetstedsfra i forbindelse med et Paulskloster, er identifikationen nu ganske sikker. Klosteret er det største af sin art i området og er ganske godt bevaret. Fundet, der kan knyttes til ostraka i British Museum, vil kunne give interessante oplysninger om området i den gråzone, der ligger mellem senantikken og islams indførelse. (LM)
<http://idw-online.de/de/news446017>

Ruinerne af Deir el-Bakhit. Foto LM.

EDFU

Ny sæson i Edfu

Dr. Nadine Möller og hendes hold kunne d. 22. oktober begynde en ny sæson i Edfu ved Edfu-templet. Udgravningerne fortsætter på de steder, man har udgravet i tidligere sæsoner. Det drejer sig bl.a. om søjlehallen og siloerne fra Mellemste Rige, arbejde på omkransningsmuren fra Første Mellemtid og survey ved provinspyramiden i den sydlige del af Edfu. Holdet blogger fra udgravningen næsten hver dag, og efter den første uge kunne man således fortælle, at der bl.a. var fundet ostraka og seglaftryk.
<http://telledfu.blogspot.com>

Prostatacancer i Ægypten

En gammel ægypter, der døde i en alder af 51-60 år for omkring 2250 år siden, er den første person i landet, der er blevet diagnosticeret med prostatacancer. Forskere har undersøgt hans mumie, der opbevares i det arkæologiske museum i Lissabon og fundet små knuder i dens bækkenregion samt metastaser i knoglerne i overarm og ben. C. Prates, S. Sousa, C. Oliveira, S. Ikram, 'Prostate metastatic bone cancer in an Egyptian Ptolemaic mummy, a proposed radiological diagnosis' i *International Journal of Paleopathology* (i trykken). (LM)
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1879981711000271>

Romerske mumieportrætter i Oxford

I forbindelse med åbningen af den nye, ægyptiske samling på Ashmolean Museum i Oxford (se Museumsnyt nedenfor), er tre mumieportrætter blevet gennemgribende konserveret, og samlingens kurator, Susan Walker, der i øvrigt er ekspert i romertiden i Ægypten, og samlingens chefkonservator, Mark Norman, er blevet interviewet i denne anledning.

Det ældste portræt forestiller en ung kvinde, og det er malet på linned. Portrættet stammer sandsynligvis fra tiden mellem år 55 og 70, og det blev fundet og udgravet af Petrie på den romerske gravplads i Fayum i 1911. Petrie, der var foregangsmand for moderne arkæologi, sørgede for at konservere de skrøbelige portrætter ved at overhælde dem med opvarmet voks.

Konservatorer i dag lader sig ikke sådan hidse op over denne metode: "Vi er måske ikke enige i, hvad han gjorde, men det virkede," siger Mark Norman, chefkonservator på Ashmolean. "Hvis han ikke havde gjort det, ville vi ikke have portrætterne i dag." At kvinden på portrættet ser så frisk og lysende ud, er resultatet af museets malerikonservator Jevon Thistlewoods arbejde. Jevon Thistlewood har også arbejdet på de to mandeportrætter, der er ca. 100 år yngre end kvindeportrættet. "De er alle ekstraordinært bevægende portrætter", siger Susan Walker. "Hun stammede fra en god familie, selv om det ikke var super-

rige mennesker, der boede i Fayum. De var velstillede i deres eget samfund,” fortsætter Walker.

Man mener, at mumieportrætterne forestiller mennesker, der var efterkommere af de første, græske bosættere i Fayum, nemlig lejesoldater, der kæmpede for ptolemæerne. I Fayum fik de udleveret jordlodder, og her tog de hurtigt den oprindelige, ægyptiske kultur til sig. Dette slægtskab betød, at beboerne i Fayum kunne få en form for rabat på skatterne, da romerne erobrede Ægypten. Grækere blev nemlig ikke beskattet så meget som ægyptere.

Der hersker stadig uenighed om, hvorvidt de romerske mumieportrætter blev malet, mens den afbildede var i live, eller om det blev gjort som en del

af den lange balsameringsproces. Walker mener dog, at portrætterne blev udført lige efter dødstidspunktet af kunstnere, der var tilknyttet begravelsespladserne. “Ægyptologer er altid meget kritiske over for romersk balsameringskunst eller manglen på samme, fordi den ikke helt var, hvad den havde været i den faraoniske periode. Men de har helt sikkert prøvet at gøre det rigtigt,” slutter Walker.

Portrætterne udstilles i den del af samlingen, der har temaet “Ægypten møder Grækenland og Rom”. <http://apps.facebook.com/theguardian/culture/2011/oct/19/ancient-egyptian-mummy-portraits-ashmolean-museum>. Lagt på nettet d. 19. oktober 2011. Enkelte billeder.

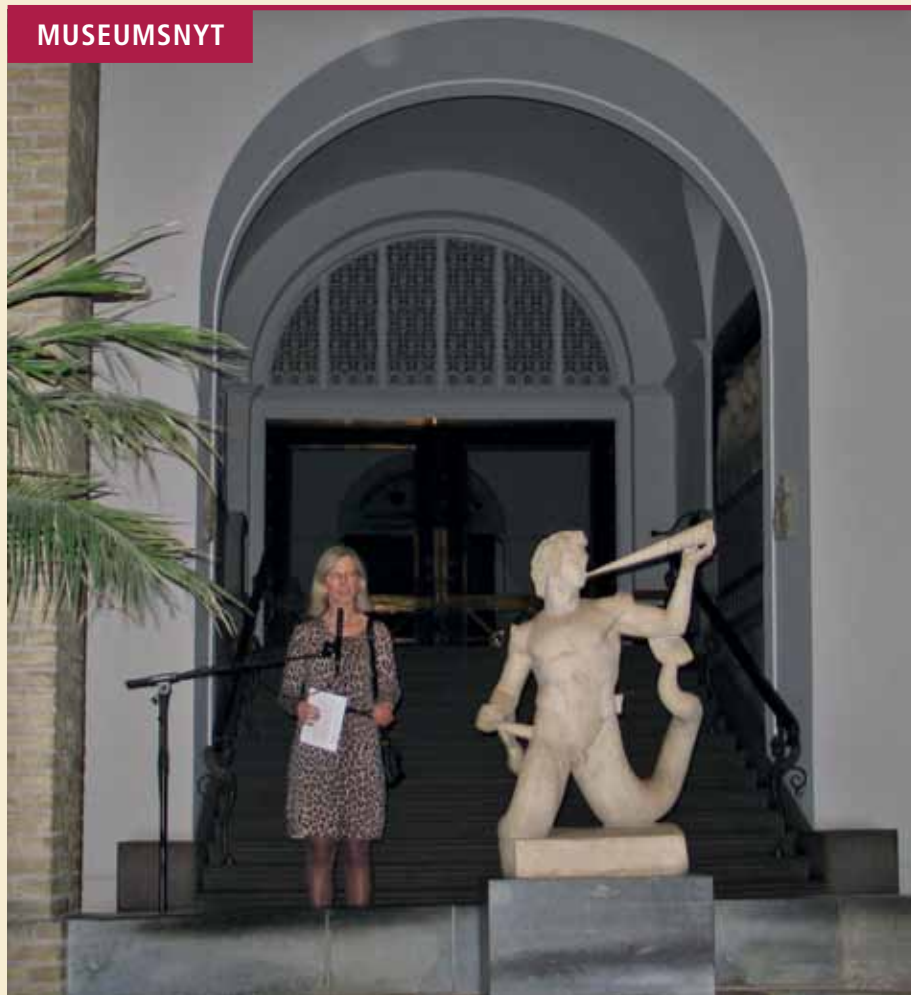
Munkehumor

Set i Skt. Katarinaklostret på Sinai: Den “brændende busk” (*Rubus sanctus*) – og en ildslukker!

Foto LM.

MUSEUMS NYT

Fra åbningen af udstillingen på Glyptoteket. Foto LM.

Petrie i pyramidernes skygge

D. 11.11.11 slog Ny Carlsberg Glyptotek dørene op for en særudstilling, der fokuserer på W. M. F. Petries fund i Glyptoteket. Udstillingen vises i museets sal 26 på 2. etage i Dahlerups bygning og er bygget meget smukt op med ualmindeligt flotte og store montere formet som tempelpyloner. Nogle få udlån fra Nationalmuseet fuldender den informative udstilling, men ellers stammer alle genstande fra Glyptotekets egen samling. De fleste af de mere end 100 ting, der er med på udstillingen, er dog sjældent set, da de til daglig ligger i Glyptotekets ægyptiske magasin.

Udstillingen “I pyramidernes skygge” præsenterer derfor ny viden og nye forbindelser mellem Glyptotekets samling og andre af Petries fund, der befinder sig på bl.a. British Museum og Museum of Fine Arts i Boston.

Udstillingen viser en række gravfund, fragmenter af statuer og grav- og tempelvægge, som gennem Petrie kom til Glyptoteket. Publikum kommer tæt på Petries opdagelser, når f.eks. et gravmaleri med leopardhale og et relief med en krokodillesnude nu er undersøgt nærmere.

Kurator (og DÆS-forkvinde) Tine Bagh har arbejdet med Petrie-projektet i tre år, og udstillingen, der varer indtil 25. marts 2012, er kulminationen på dette projekt.

Samtale med Tine Bagh, besøg i udstillingen og <http://www.glyptoteket.dk/i-pyramidernes-skygge>, oktober 2011.

Åbning i nye omgivelser

5 mio. engelske pund har den omfattende konservering og flytning af Ashmolean Museums ægyptiske samling kostet, og nu åbner den endelig igen i helt nye omgivelser efter at have været helt lukket længe. Genstande, der har været på magasin i årevis, er udstillet igen, og der er nu udstillet mere end dobbelt så mange genstande som i den gamle samling. De nye gallerier præsenterer samlingen tematisk: Ægyptens oprindelse, Dynastisk Ægypten og Nubien, Livet efter døden i Det Gamle Ægypten, "Revolutionen" i Amarna, Ægypten som imperium og Ægypten møder Grækenland og Rom.

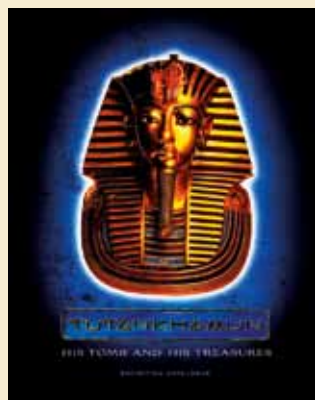
De nye gallerier er tegnet af arkitekt Rick Mather. Samlingen åbner d. 26. november 2012.

Pdf-fil med titlen What's On på <http://www.ashmolean.org/assets/docs/WhatsOnCurrent.pdf>

Tutankhamon-udstilling kommer til Malmø

Udstillingen af kopier af fundene fra Tutankhamons grav, "Tutankhamun. Sein Grab und die Schätze", der har kunnet ses i Frankfurt siden 19. november, kommer til Malmø i september 2012. Alt materialet på udstillingen vil foreligge på både dansk og svensk, og planer er undervejs om et nært samarbejde mellem danske og svenske kolleger. (LM)

<http://www.tut-ausstellung.com>

MILEPÆL

Til lykke

Den 30. juni forsvarede DÆS-bestyrelsesmedlem Ole Herslund sin PhD-afhandling "Suns, Branding Irons and the White Cloth. Ancient Egyptian Classification of Material Culture". Vi gratulerer!

Foto LM.

NEKROLOGER

Foto fra *Amours et fureurs*.

Store franske ægyptologer bliver meget gamle. I 2001 døde Jean-Philippe Lauer i en alder af 98. Den 23. juni i år døde Christiane Desroches Noblecourt, 97 år gammel. I Danmark er hun bedst kendt for den bog, hun skrev som forløber til den første store Tutankhamon-udstilling i Paris i 1967 (*Tutankhamon*, Gyldendal 1963). Enkelte medlemmer vil huske hende fra et animeret foredrag hun gav i Institut Français i København i 1990'erne. Det handlede primært om hendes engagement i anstrengelserne for at få involveret Unesco i at flytte templerne i Abu Simbel. Den dengang allerede ældre dame talte i over to timer uden manuskript og med sin karaktistiske gestik.

CDN, som var chefkonservator på Louvre, var den første, der begav sig ud i at fortolke såkaldte dagliglivsscener symbolsk som udtryk for ægypternes genfødselsforestillinger. Ud over talrige videnskabelige artikler og bøger rummer hendes produktion værker af høj faglig karat, men skrevet i et let

forståeligt sprog (ud over at det er altså er på fransk!), som f.eks om kvinder (*La femme au temps des pharaons*, 1986), om Hatshepsut (*La reine mystérieuse Hatshepsout*, 2002), og en yderst kreativ bog om gudinden Hathor (*Amours et fureurs de La Lointaine*, 1995). Personligt nød jeg som ganske ung student i Paris i 1967 godt af hendes inspirerende og dramatisk fremførte undervisning på École du Louvre. Fra total anonymitet avancerede jeg til mange år senere at have besøgt hende i hendes hjem og at have modtaget flere af hendes værker.

En anden ægyptolog, der heller ikke manglede karisma, var Jean Leclant, der døde 16. september i en alder af 91 år. Han var professor ved Sorbonne og École Pratique des Hautes Études og fik i løbet af sin karriere en stribe af franske ærestitler. Hans bibliografi fyldte allerede for adskillige år siden så meget, at den udkom som en særlig bog. Et festskrift til hans ære udkom i 1994 i fire tykke bind. Hans interesser strakte sig vidt både i tid og emner, med særligt fokus på Sakkara og Nubien. Jeg vil huske JL for den venlige modtagelse han gav mig i Paris i 1967. Hvor CDN konstant var "beskyttet" af et hof af assistenter og andre tilhængere, inviterede JL mig hjem til sit maleriske, gamle hus på Buttes Chaumont og hjalp mig med alle formaliteterne omkring mit studieophold. (LM)

PAPYRUS

31. årgang nr. 2 2011

**En kort historisk oversigt over
Fortællingen om Sinuhe**

Richard B. Parkinson

Petrie-projektet på Glyptoteket: status

Tine Bagh

**Monstre i ørkenranden:
væsner udenfor kategori**

Ole Herslund

**Oplevelser i den græsk-romerske by
Tebtunis**

Kim Ryholt

Boganmeldelse: Obeliskteknik

Lise Manniche

Siden sidst

Louise Alkjær